

Türkad

MEŞRUTİYETE KADAR TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ VE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ

Nuray Z. KARAKAYA ¹

ÖZET

Tarih boyunca Türklerin, devletlerinin gücü ve refahı seviyesinde eğitime ayırdığı bütçe de eğitim politikalarıyla beraber değişmiştir. Her dönem toplumun işleyiş ve ihtiyaçlarına göre planlanmış, yeni kurum ve yayınlara ihtiyaç duyulmuştur. İslamiyet'ten sonra Arapça ve Farsçadan etkilenen kurum ve yayınlar; Tanzimat döneminde Fransızcanın etkisiyle biçimlenirken Meşrutiyet döneminde köklü ve yoğun bir reformla ilerleme kaydetmiştir. Modern okullara ve Türkçe ile eğitime geçiş 1838'de askeri tıp okullarıyla başlamıştır. 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuş, 1848'de ilk akademi diyebileceğimiz Encümen-i Dâniş açılmış, 1867'de açılan Mekteb-i Tıbbiye-yi Mülkiye'de Türkçe eğitime başlanmıştır. Yeni açılan Rüştiyeler için Cevdet Paşa Kavaid kitabını yazmıştır. Yine ordu bünyesinde 1845'te açılmaya başlanan idadilerde mükemmel Türkçe ve kitabet ve inşa dersleri verilmiştir. Bu okullarda okutulmak üzere Tahir Kenan'ın Kavaid-i Türki, Recaizade Mahmut Ekrem'in Talim-i Edebiyat ve Muallim Naci'nin Islahat-ı Edebiyye'si kaleme alınmıştır. Bir önceki devir bir sonraki devrin fikir babası olduğu için yaşanan her dönemi iyi tahlil etmek geleceğe daha iyi yön verecektir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, askeri okullar, rüştiyeler, idadiler.

THE HISTORY OF TURKISH EDUCATION AND EDUCATION OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE UNTIL MEŞRUTİYET

ABSTRACT

Throughout history, the budget that states have given for the education has changed with education politics according to states' force and prosperity. Each age has been planned according to society's process and needs, new institutions and publications have been needed. After Islam, publications and institutions that are affected by Arabic and Farsi were shaped by the effect of French in the period of reforms and they progressed with the help of reforms that are radical and intense in the period of constitutionalism. Passing to modern schools with Turkish started in 1838 with military medicine schools. Ministry of national education was established in 1846, privy council was established that we call first Academy in 1848, Turkish education was started at Ottoman medical school which was opened in 1867. Cevdet Pasha wrote a book called "Kavaid" for Ottoman junior high schools. In high schools which were opened and attached to army in 1845 were given perfect Turkish, literary composition and construction lessons. Tahir Kenan's Kavaid-i Türki, Recaizade Mahmut Ekrem's Talim-i Edebiyat and Muallim Naci's Islahat Edebiyye were written to be taught in these schools. Because former period is the opinion father of subsequent period, evaluating each period will take a better turn for the future.

Key Words: Education, military schools, Ottoman Junior High Schools, high schools.

¹ Dr. MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, dilrubakarakaya@hotmail.com, Ankara

GİRİŞ

Toplumsal yapının temel öğelerini oluşturan olan roller, ilişkiler ve yaptırımlarla eğitim arasında doğrudan bir ilişki ve etkileşimin olması, bireylerin yaşadığı toplumu algılayarak o topluma uygun rollerini, statülerini, yetki ve görevlerini öğrenmeleri eğitim sayesinde olmaktadır. Bu özelliğiyle eğitim, bir yandan toplumsal yapının özelliklerine göre şekillenir, diğer yandan da toplumun şekillenmesine ve dinamizmine katkıda bulunur (Akyüz 1992:246; Celkan 1989:72'den Aktaran Gündüz, H.B. ve Beşoluk, Ş).

Toplumlar eğitim sistemlerini kendi tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarına göre oluşturmaktadır. Bir toplumda eğitim örgütü, içinde bulunduğu toplumdan şekillenir; o topluma göre de ilerler ve toplumla benzer özellikler taşır. Sanayi Devrimi gibi, Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyetin ilanı gibi güçlü olaylar eğitim sistemine de yön vermiştir. Sanayinin ve bilimin ışığında eğitilmiş işgücüne ihtiyaç duyulması yeni kurumları, açılan her kurum da bir sonraki açılacak kurumu etkilemiştir. Eğitim kurumlaşmayla beraber ilerlemiştir. Böylece önceleri belli kesimleri hedef alan eğitim, toplumun daha geniş kısımlarını da bünyesine alarak işlevsellik kazanmış ve sanayiye hizmet eder duruma gelmiştir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli Araştırma nitel desende oluşturulmuş ve yürütülmüştür. Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılır ve algılar ile olaylar doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

BULGULAR VE YORUMLAR

Türk tarihinde ve kültüründe dilimiz Türkçe en önemli temel değerlerden biridir. Türkler yaşadıkları geniş coğrafyalarda, Türkistan sahasında ortak dilleri sayesinde uzun süren devletler, Büyük Hunlar, Tabgaçlar, Ak Hunlar, Göktürkler gibi hanedanlıklar kurabilmişlerdir.

İslamiyet'ten önce Türk tarihi Hun Devleti ile başlar. Savaşçı, at binicisi, okçu, şaman Türklerde eğitim mesleklerde, usta-çırak ilişkisiyle; yaşayışta töre ve aile ile veriliyordu. Kızı anası, oğlanı babası yetiştiriyor, halk dininin öğreticileri saz şairleri, kamlar, şaman; devlet dini denen olgunun başrahibi de hükümdarın kendisiydi. "Şaman ya da kam, kâhin, sihirbaz, saz şairi, yazı yazan kâtip, öğretmen anlamlarına da gelmekte ve o, beden ve ruh doktorluğu dahil çok çeşitli konularda halka önderlik yapmakta, onun sorunlarını çözmeye çalışmakta idi. Onu bir çeşit yaygın eğitimci olarak görmek gerekir." (İnan, 1986, s. 72 .)

İlk Türk toplumları ve devletleri olarak bilinen Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda eğitim yaşam şartlarıyla belirlenmiştir. Yetiştirilmek istenen insan tipi cesur, kahraman ve bilge

anlamına gelen alp insandır. Eğitimde, “töre” önemlidir.² Göktürklerde farklı olarak okuma-yazma oranının yüksek olduğu Göktürk Yazıtlarından çıkarılmakta ve Belgelerde hükümdarların, aynı zamanda halkının eğitimcisi olduğu anlaşılmaktadır. Uygurlarda (745 – 840) eğitim, Göktürklerden farklıdır, çünkü Uygurlar, yerleşik hayata geçmiş ve Maniheizm dinini kabul etmişlerdir. Savaşçı özelliklerini yitiren bu toplumda 14 harfli Soğd alfabesi kullanılmış ve okur-yazarlık yaygınlaşarak kâtiplik, bürokratiklik, danışmanlık gibi meslekler ortaya çıkmıştır.

751 Talas Savaşından sonra Türklerin Müslümanlaşmasıyla birlikte eğitim anlayışlarında da köklü değişiklikler olmuştur. Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlılarda eğitim birbirine benzer özellikler göstermektedir. Karahanlı Devleti (840-1212) hükümdarı Satuk Buğra Han (903-962) ile Türklerin topluluklar halinde Müslüman oldukları görülmektedir. Karahanlılar dönemi, Türk Kültür ve Sanat Tarihi bakımından da çok önemlidir. Bu dönemde; Camiler, Medreseler, Köprüler, Türbeler ve Kervansaraylar gibi, birçok yapılar inşa edilmiştir. Buhara, Taşkent, Rey, İsfahan ve Semerkant gibi, şehirler başta olmak üzere birçok Türk şehri, dinî ilimlerin öğreniminin yapıldığı merkezler haline gelmiştir. X ve XI. yüzyılda Maverâünnehir ilmî çevresi oluşmuştur. Gazneli Sultan Mahmut (998-1030) sarayında birçok âlim ve sanat sahibini barındırmış ve himaye etmiştir. “Karahanlılar, Samanoğulları, ve Gazneliler’den itibaren İslâm Türk Devletlerinde medreseleri merkeze alan belirli bir eğitim politikası izlenmeye başlamıştır” (Taşdemirci, 2001, s.13). İslam dünyasının doğusunda camilerden ayrı olarak öğretim yapmak, öğrencilerin maddi sıkıntılarını karşılamak için medrese adı ile anılan müesseseler kurulmuştur. Medreselerin resmi bir teşekkül olarak devlet eliyle kurulması X. yüzyılda Karahanlılar Devleti (840-1212) zamanına rastlamaktadır. Medreseler, Türk hükümdarlarının eğitime olan ilgileri ile Semerkant, Buhara, Taşkent, Balasagun, Yarkent, Kaşgar, Belh, Nişabur, Gazne, Huttalan gibi Türk kentlerinde kısa sürede yaygınlaşmış ve bu kentler ilim yuvası haline gelerek halkın bilgi ve kültür düzeyi yükselmiştir. Türkler arasında Farabî, Birûnî, İbnî Sina, İbnî Kesir, Balasagunlu Yusuf, Kaşgarlı Mahmut, Ahmet Yesevî gibi büyük bilim adamları yetişmiştir.

Bu devirde yetişen âlimler ve vermiş oldukları eserlerle bugün de insanlık tarihine ışık tutmaktadır. Kaşgarlı Mahmut ve Divân-ı Lügatit-Türk, Yusuf Has Hacıp ve Kutadgu Bilig, Hoca Ahmet Yesevî ve Divan-ı Hikmet adlı eserleri anmamak olmaz. Bu büyük âlimler ve eserlerinin dışında fıkıh, tefsir, hadis, kelam, tıp, matematik ve astronomi alanında birçok alim yetişmiştir. Ortaçağda Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra X ve XI. yüzyıllarda Maverâünnehir kültür çevresinin sayısız âlim ortaya çıkarmış olduğunu görüyoruz. Bu bilim adamları aynı zamanda döneminin önemli eğitimcilerindendir. Selçuklu devlet adamları eğitime ve bilimin gelişmesine önem vermişlerdir. Selçuklu medreseleri hızla gelişmiş ve ülkenin her tarafına yayılmıştır.

²Uygun, S. (2007), Türklerde Eğitimin Tarihsel Temelleri, sayfa153

İslam medreseleri bu dönemde iki tür temel medrese ile eğitim sürdürülüyordu:1. Ulûm ul Ava'il (matematik, astronomi, fizik, gramer, felsefe, tıp)'i eğitimin gerçekleştirildiği **Darü'l-ilm medreseleri**. 2. İslamî ilimlerle (usul, fıkıh, hadis) yani ilâhiyatla ilgili olan eğitimin yapıldığı medreseler. Bu devirde bazı büyük medreselerde ise çeşitli bilimler bir arada okutulmaktaydı. Bağdat'taki Mustansırıye Medresesi'nde şeyh-i hadis ve şeyh-i tıb denilen iki müderrisin varlığı, burada iki ayrı konuda eğitimin yapıldığını göstermektedir.³

Selçuklu Devleti (1038-1157) Maveraünnehir'den Ege kıyılarına kadar uzanan büyük bir imparatorluktu. Selçuklu eğitim tarihinde Ahilik bir yaygın eğitim kurumu ve Atabeglik şehzadelerin yetişmesi için bir uygulama olarak ortaya çıkmıştır. Selçuklu sultanları dillerine büyük önem vermişler, saraylarında Türkçeden başka dil konuşurmamışlardır, giderek Selçuklu saraylarında Farsça ve Arapça konuşulup yazılmaya başlanmıştır.

İlk Selçuklu medreseleri, 1040 yıllarında Nişabur'da Tuğrul Bey tarafından kurulmuştur. Devletin parası ile kurulan ilk medrese, 1067'de Alpaslan döneminde açılan Bağdat Nizamiye Medreseleridir.⁴ Gazali'nin de görev yaptığı Nizamiye Medreseleri, 1071'de Anadolu'nun kapısını Türklere açan Alpaslan ve ünlü vezir Nizamülmülk'ün gayretleri ile açılan zamanının üniversite düzeyindeki medreseleridir. Nizamiye Medreselerinde okutulan derslerin ağırlık merkezini nakli (Kur'an, Hadis, Fıkıh, Tefsir, Kelam) ilimler teşkil etmekle beraber, müspet, lisani ve felsefi ilimlere de yer veriliyordu. Tıp, Astronomi, Matematik, Arap Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Felsefe ve Mantık gibi dersler burada tahsil ediliyordu (Şanal, https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/17.htm).

Nizamiye Medreseleri, yaygın bir surette inşa edilen Büyük Selçuklu medreseleri, sadece dersliklerden oluşan bir yapı olmayıp, son derece kapsamlı ve görkemli yapılarıdır. Medreseler külliye olarak yapılmışlardır. Ders verilen dersliklerin olduğu binadan başka, müderrislerin odaları, talebelerin kaldıkları odalar, kütüphane, aşevi, mescit, yemekhane, spor mekânları, gezi yerleri, hamam ve diğer sosyal tesisler bulunurdu. Selçuklu Medreseleri kendi döneminin en ileri ve gelişmiş eğitim ve öğretim kurumları sayılabilir. Çünkü eğitime iyi bir bütçe ayrıldığıının da göstergesidir.

Selçuklu sultanları, bir taraftan fetihle uğraşırken, bir taraftan da ülkenin imarı ve halkın refahı, eğitimi, din hayatı için medreseler, camiler, imaretler, kervansaraylar, hamamlar tesis ettirmişler, aynı zamanda halkın sağlığına ehemmiyet verdikleri için hastaneler ve şifa merkezleri de yaptırmışlardır. Selçukluların ilk hastanesi ve tıp merkezi Alparslan'ın veziri Nizamülmülk (1063-1072) tarafından Nişabur'da yapılmıştır. Selçuklular, devletin birçok şehirlerinde darüşşifalar inşa etmişler, diğer ilim dallarının yanında, tıbbı da çok önem vermişlerdir. Bu darüşşifalar ve tıbbi merkezlerle sağlık hizmetlerinin yanında uyguladıkları

³ Cantay, G. (1992), Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, s.2

⁴ Akyüz(2006), Yahya, Türk Eğitim Tarihi, 2006.

tedaviyle, modern tıbbın gelişmesine de büyük katkı sağlamışlardır. Bunların yanında, yetimler mektebi, acizler yurdu, zaviyeler, zengin kütüphaneler yer alıyordu, giderleri vakıflardan sağlanıyordu.

Selçuklular tarafından açılan onlarca kütüphane mevcuttur. Türk-İslâm tarihinde ilk kütüphane, Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nde kurmuş olduğu kütüphanedir. Nizamiye Kütüphanesi'ne vakfedilen kitapların kayıt defterlerine bakıldığında 6000 cilt civarında kitap bulunduğu görülmüştür. Bazı Selçuklu sultanları ilme daha ziyâde önem vermiş ve bu meyanda ilim adamlarının yetişmesi için gerekli olan kütüphaneler açmıştır. III. Alaeddin Keykubat (1298-1302)'ın Uluborlu'da kurduğu kütüphane burada zikredilebilir.

Selçuklular zamanındaki Anadolu'da Amid Ulu Cami bitişiğinde kurulan kütüphane zamanın en meşhur kütüphanelerindendi. Bu kütüphanede Hicri 6. asırda bir milyon kırk bin cilt kitap mevcut olduğu söylenmektedir. Nizamülmülk Nişabur, Bağdat ve diğer şehirlerde kurduğu medreselerin yanına ilim adamlarının yararlanması için kütüphaneler kurmuştur. Anadolu Selçuklular devrinde kurulan medreselerin çoğunda kütüphaneler mevcuttur. Selçuklular devrinde ilim ve irfan merkezi haline gelen Konya'da ilk Selçuklu kütüphanesini Şemseddin Altun Aba kurmuştur. Altun Aba medresesinde kütüphane mevcuttur. Selçuklu tarihi için önem arz eden bu kütüphane, en eski Kur'an tercümeleri ile Şeyh Sadreddin-i Konevî ile onun üvey babası ve aynı zamanda hocası olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kendi eli ile yazılmış eserlerini ihtiva etmektedir.

Anadolu'nun fethini ve Türkleşmesini sağlayan Selçuklular, aynı zamanda Avrupa ve diğer ülke tıbbını, üniversitelerini, hastanelerini de etkilemişlerdir. Günümüze kadar ulaşılabilen Selçuklu hastane ve tıp merkezleri ise şunlardır:

Şam'da Nurettin Hastanesi (1154), Kayseri'de Gevher Nesibe Darüşşifası ve Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Merkezi (1206), Sivas'ta Keykavus Darüşşifası (1217), Divriği'de Behram Şahin Kızı Turan Melik Hastanesi (1228), Çankırı'daki Ata Bey Ferruh Hastanesi (1235), Tokat'taki Gök Medrese ve Pervane Bey Darüşşifası (1275), Kastamonu'da Ali b. Pervane Hastanesi ve Amasya Darüşşifa Hastanesidir.⁵ Kayseri'de Çifte Medrese adıyla tanınan bina birbirine bitişik, açık avlulu iki yapıdan teşekkül eder. İki binadan meydana gelen iki kapılı manzumeden yalnız şifahanenin portali üzerinde bulunan kitabe günümüze kadar gelmiş bulunuyor. Kitabeden şifahanenin 602 H. (1205) yılında II. Kılıç Arslan'ın kızı ve I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kardeşi Gevher Nesibe Hatun'un vasiyeti üzerine inşa edildiğini öğreniyoruz. Şifahaneye bitişik olan Tıp Medresesi ise Gıyâsiye Medresesi adıyla tanınır ve Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1204-1210) tarafından yaptırıldığı kabul edilir. Ancak Tıp Medresesi'nin Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından yapıldığına ilişkin kesin bir bilgi yoktur. Selçuklu Döneminde yan yana, fakat değişik fonksiyona sahip iki yapının başka şahıslarca

⁵ Çantay, G.(1992), Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları

yaptırıldığı bilinmektedir. Buna örnek olarak Divriği Ulu Camii ve Darüşşifa'sını gösterebiliriz. Diğer yandan bunun tam tersi durumlar da söz konusu olabilmektedir. Kayseri'de Hacı Kılıç Camii ve Medresesi veya Mahperi Hunad Hatun Külliyesi gibi.

Selçuklu devrinde tıbbı büyük ehemmiyet verilmiş, karantina ve hıfzısıhha hizmetleri muntazam bir şekilde yürütölmüş, birçok hastahaneler kurulmuş, tabipler yetiştirilmiştir. Bu devirde tedavide hastanın psikolojik yönüne ağırlık veriliyor, telkinden çok istifade ediliyordu. 1206 yılında inşa olunan Gevher Nesibe Şifahanesi devrinin mühim tıp merkezlerindendir. Hastahane 32 metre eninde ve kırk metre boyunda büyük bir eserdir. Bina, medrese ile birlikte altmış metre eninde ve kırk metre boyundadır. Bina bir tıp medresesidir, hastahane ise bunun tatbikat merkezidir. Hastahanede dâhiliye mütehassısları, göz mütehassısları ve cerrahların çalıştığını hastahane ile ilgili kayıtlardan öğrenmek mümkündür. Amasya hastanesinde baştabiplik yapan Sabuncu oğlu Şerafettin, yazdığı Cerrah-name-i İlhanî adlı eserde (15. Asır) cerrahlıkta kullanılan bütün aletleri, Türkçe isimlerini ve her hastalığın tedavisine dair pek çok resimleri göstermektedir.

Bu medreselerde dini ve dünyevî bilimler bir arada okutulmuştur. Selçuklular döneminde medreselerin kurulduğu önemli bilim kentleri Bağdat, Musul, Basra, Nişabur, Belh, Herat, İsfahan, Merv, Amul, Rey, Tüs'dur. Selçuklular, Anadolu'da da birçok medrese yaptırmıştır.⁶ Bunlardan bazıları şunlardır: Hatûniye Medresesi, İnce Minareli Medrese, Karatay Medresesi, Gök Medrese... Medreseler, Anadolu Selçukluları ve Beylikler zamanında tüm Anadolu kentlerine yayılmıştır. Kent merkezinde bulunan Cacabey Medresesi, Selçuklu döneminde Kılıçaslan'ın oğlu Keyhüsrev zamanında Kırşehir Emiri Nurettin Cibril Bin Caca Bey tarafından 1271-1272 yıllarında gözlem evi ve medrese olarak yaptırılmıştır. Eser, sonradan camiye çevrildi. Kesme taştan yapılan iki eyvanlı kapalı avlulu medrese, döneminde astronomi yüksekokulu olarak hizmet vermiştir. Türk devlet adamı Caca Bey, küçük yaşlarında üstün yetenekleri ile devrin önde gelenlerinin dikkatini çekmiştir. Kırşehir'de devrin fakültesi gözüyle bakılan Cacabey medresesini yaptırmıştır. Yönetim işlerinde Türkçe konuşan ve yazışmalarında Türkçe kullanan Caca Bey, bu öğretim kurumunda da Türk dilinde eğitim verilmesini sağlamıştır. Türk bilim adamı Uluğ Bey'in Batı Türkistan'da kurduğu medrese ne ise, Caca Bey'in kurduğu bu bilim merkezi de aynı derecede öneme sahiptir. Döneminde astronomi yüksekokulu olarak hizmet vermiştir. Kubbesi açık ve altında bir kuyunun bulunduğu medresede kuyunun içindeki suya yansıyan yıldızlar incelenir, bunlar üzerinde araştırmalar yapılmış. Zamanın Gök medresesi olarak kullanılmış ve birçok astronomi bilim adamı yetiştirmiştir. Öyle ki medrese ortasında bulunan kuyunun, tam tepesinde yuvarlak şekilde ve giderek genişleyen ve aşağıya doğru tam bir çember oluşturan açıklık mevcuttur. Bu da yıldızların ve Ay'ın en iyi

⁶ Gül, M. (1985). İkinci Meşrutiyet Döneminde Sosyal ve Kültürel Alanlarda Yapılan Yenileşme Hareketleri (1908-1918). Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

şekilde suya olağanüstü bir yansımasını sağlamaktadır. Cacabey Medresesinin karakteristik özelliği, cephe ve köşelerde bulunan sütuncelerdir. Toplam üç adet olan bu sütunceler, günümüz Roketlerinin ateşleme ve fırlatma halini göstermektedir. 13. yüzyılda roket çiziminin bu yapıda kullanılması, işlev mimari arasındaki uyumun önemli bir göstergesi olup görenleri hayrete düşürmektedir. Cepheden bakıldığında taçkın ve anıtsal olarak yapılan iki renkli taşın dönüşümlü olarak kullanıldığı taç kapı iki sıra kuşatma kemeri olarak çevrelenmiştir. Kapının cephe duvarının iki dış köşesine, değişik biçimde kaideler kandillere benzetilmiştir. Ayrıca kavsara kuşatma kemerinin iki yanında, simetrik düzenlenmiş dairesel birer kabara bulunmaktadır. Dünyayı sembolize eden bu kabaların birinde, ekvator çizgisi gösterilirken diğerinde de dünyanın eksenel eğikliğinin resmedildiği bir durumdur ve bilim adamlarını hayrete düşürmektedir. Bu çağda insanların bunları nasıl tespit ettiği düşünülmektedir. Bağdat Nizamiye medreseleri yükseköğretim kurumlarıdır. Öteki Selçuklu medreseleri ise müderrislerinin durumlarına göre orta ya da yükseköğretim kurumları sayılmışlardır. Ortaçağda bilim ve kitap yazım dili İslam dünyasında Arapça idi. Ancak Türkçe açıklamalar-şerhlerde o dönem kitaplarının kenarlarında yer almıştır.

Selçuklu ve Osmanlılarda birçok bürokrat ve yönetici eğitim ve öğretim kurumu olan medreselerden yetişmiştir. Bunun yanında dârü'l-hadis, dârü'l kurra ve dârü's-şifalar'da ilimlerin tahsil ve tedris edildiği yerler olmuştur. Mesela Dârü's-şifalarda hastaların tedavisinin yanında tıp ve eczacılık gibi bünyesinde oluşturduğu kapsamlı bir ilim müessesesi olmuştur. Rasathaneler de İslâm medeniyetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Nasreddin Tûsi tarafından Merâğa Rasathanesinin kurulmasıyla birçok ilim adamı burada toplanmış ve bir ilim müessesesi haline gelmiştir. Meraga Rasathanesi, Semerkant'taki Uluğ Beyin ve Takıyyuddin'in çalıştığı İstanbul Rasathanesi için bir ilham kaynağı olmuştur. Osmanlıların yanı sıra Avrupa ve Hindistan'da yararlanmıştır.⁷

İslam ülkelerinde Sultanlar başta olmak üzere, vezirler, âlimler ve zenginler cami, mektep, medrese, dârü's-şifa, dârü'l-hadis gibi müesseseler yapmışlar ve buraların devamı için bu kurumlara vakıflar bağlanmıştır. İslam âlemindeki ilmi, dini ve içtimai müesseselerin kanun ve vakıf şartları aynen devam etmiştir. İslam eğitiminde tekke ile medrese birbirlerine bağlıdır. "Dini tedrisat ve ibadet ayırt edilmediği için herhangi bir tekke de ibadetlerini yapan şeyh, dini dersler de vermiştir. Bu eğitim tabii ki bir plan veya projenin içinde olan medrese gibi olmamıştır. Dini, tasavvufi eğitimi ve bunu bilfiil yaşama yeri olarak görülmüştür. Burada bulunan insanların kabiliyetleri ve istidatlarına göre şeriat, tarikat ve hakikat konularında ders verilen ve adab-ı İslamiye ve insaniyenin talim ve teskin kabul edildiği mahiyette birer eğitim kurumlarıdır." (Çatakoğlu,2002: 34)

Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra Araplarda olduğu gibi eğitimde medrese sistemini kullanmaya başladılar. Karahanlı devletinde Buhara, Taşkent, Semerkant gibi şehirlerde

⁷ Köprülü, M. F., XIII. Asırda Marâğa Rasathanesi hakkında bazı notlar, belleten, vı, s.23-24, 212; Hammat, H. (2002), Anadolu Selçuklu Dönemi İlmi Faaliyetleri Ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmi Faaliyetlerine Tesiri, Süleyman Demirel Üni., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, s.31

medreseler açtılar. Bu medreselerin temel amacı: Müslümanlığı yeni kabul eden Türk boylarının inançlarını pekiştirmek olmuştur. Dolayısıyla İslami değerlere sahip veli insan tipi yaygınlaşmış, yanı sıra eski savaşçı ve cihangir, akıncı, alp tipi de İslamın gazilik değerinden güç alarak devam etmiştir.⁸

Büyük Selçuklulardan sonra Musul, Şam ve çevresine hakim olan Türk atabeklerinden Nureddin Zengi, Şam, Halep, Hama, Humus ve Baalbek gibi yerlere medreseler yapmıştır. Mısır, Suriye ve Filistin'e hakim olan Eyyübîler de medreseler kurmuşlardır. Selahaddin Eyyubî, Nizâmülmülk'ten sonra en çok medrese kuran kişi olarak bilinmektedir. Eğitim ve öğretim dini çerçevede vakıf ve nizâmnâmeler ile disiplin altına alınarak belli bir sistem içerisinde yürütülmüştür.

Anadolu Selçuklu devleti Anadolu'nun Türkleşmesinde, ilmi ve fikrî, ticarî, ekonomik ve sosyal alanda gelişmesine ön ayak olmuştur. Selçuklular eğitim ve öğretimin ilerlemesinde siyasî ve ekonomik alanındaki etkinin yanında, Anadolu Selçuklu devlet adamlarının bilim severliği sonucunda ortaya çıkan örgün ve yaygın eğitim kurumlarının yanında, atabeglik kurumları da etkili olmuştur. Eğitim ve öğretimin sistemli sürdürülmesinde vakıfların etkisi büyüktür. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Konya, Sivas, Erzurum gibi merkezlerde hükümdarların, hükümdar ailelerine mensup kadın ve erkeklerin, büyük ve zengin devlet adamlarının ve zengin tüccarların kurdukları vakıflar sayesinde, hastaneler, imarethaneler, tekkeler, medreseler, dârü's-şifalar, sıbyan mektepleri inşa edilmiş, sağlanan siyasi birlikle şehir hayatı kurumlaşmayı getirmiştir. Öğrencilerin yatılı gündüzlü ihtiyaçları, hocaların günlük yevmiyeleri bu vakıflardan sağlanıyordu. Anadolu Selçuklu dönemi medreselerinde de Büyük Selçuklu Devleti Nizamiye medreselerinin bir devamı olmuştur. İyi bir biçimde örgütlenmiş olan medreseler devlet desteği ve vakıflarla çalıştırılmış, 18.yy.'a kadar toplumun eğitim ihtiyacını karşılamıştır.

Ders programları da aynı şekilde sürdürülmüştür. Bağdat Nizamiyesinde; Din ve Hukuk alanında, Kuran okuma, tefsir, hadis, fıkıh ve kelam, Din ve Edebiyat alanında, Arap edebiyatı, Fars edebiyatı, nahiv, sarf, hitabet, şiir, cerh ve tadil, tarih ve edebiyat, felsefe alanında, felsefe ve mantık, müspet ilimler alanında, tıp, cerrahi, riyaziye, hesap, hendese, müselleat, nücüm, heyet ve tabiat dersleri okutulmuştur. Günümüzde olduğu gibi yıl bitirme değil, kitap bitirme yöntemi uygulanmıştır.⁹ Medreseler yapı itibarıyla avlu, eyvan, kışlık, dersane, mescit, talebe odaları, yemekhane, havuz, çeşme, türbe, tuvalet gibi bölümlerden oluşmuştur. Medreselerde sadece dinî ve aklî ilimlerin yanında, kalp, beden terbiyesi üzerinde de durulmuştur. Yüzme, ok atma, cirit oyunu, güreş, koşu, ata binme, hüsn-i hat, tezyinat, hitabet, kitabet gibi estetik faaliyetlere de yer verilmiştir. Gerek yapı ve

⁸ Çatakoğlu, M.Ş.(2002), Anadolu Selçuklu Dönemi İlmi Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmi Faaliyetlerine Tesiri Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.8

⁹Kaya, Y. K. (1984),İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara, s.68

gerekse teşkilat bakımından Büyük Selçuklu medreselerini örnek alan Anadolu Selçukluları ve daha sonraki beylikler, Osmanlı medreselerine basamak teşkil etmişlerdir.¹⁰

XIII. Yüzyılda siyasî birliğı bozulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin yerine Türk beyleri tarafından Beylikler kurulmuştur. Sistem olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin devamı gibi algılayabileceğimiz beylikler döneminde, Anadolu'da Türkçe ilk defa ilim, fikir ve edebiyat alanında çeşitli eserlerle ortaya çıkmış, Müslüman Türk kültürünün hakim olduğı Anadolu'daki kültür alanında, bu sentezin sonuçları alınmıştır. Türkler, Anadolu'yu sevgi, hoşgörü, ilim ve irfanla fethetmişlerdir. Bulundukları yerlerde insanların sosyal ihtiyaçlarını karşılayan hanlar, kervansaraylar, darü'l-huffazlar, mektep ve medreseler yapmışlar, bu eserlerin yanında kütüphane tesis etmeyi de ihmal etmemişlerdir.

Medreseler Osmanlılarda da aynı işlevlerini sürdürmüştür. Osmanlılarda ilk medrese İznik'te açılmıştır. Daha sonra çeşitli şehirlerde yaygınlaşmıştır. Fatih zamanında Sahn-ı Seman medreseleri yaptırılmıştır.(1461-1470) Bunlardan sonra ise Kanunî'nin açtığı Süleymaniye medreseleri gelmektedir. (1550-1557) Bu okullara hiç okuma yazma bilmeyenler kabul edilmekteydi. Öğretim süreleri bir-iki yılı geçmeyen bu okullarda belli kitaplar okutulmaktaydı. Okutulan dersler; Sarf, Nahiv, Kelam, Fıkıh, Belagat, Hesap, Hendese, Tarih, Coğrafya "...sayılan derslerin dışında, Arap ve Fars edebiyatları, özellikle Sadi'nin Bostan ve Gülistan adlı eserleriyle bunun tercümesi çok sık okutulan eserlerdendir." (Çetin, 2010, s. 2) 16. yy.'a kadar medreseler fizikî görünüşleri, sahip oldukları maddî imkânlar ve nihayet eğitim programlarının zenginliğı ile eğitimde en üst seviyeyi temsil etmişlerdir ve dünyanın her yanından gelen öğrenci kitlesiyle bu okullar İbn-i Sina, Gazalî, Farabî, Katip Çelebi ve Evliya Çelebi gibi ünlü dünya bilginlerini yetiştirmiştir.¹¹

Medreselerin eğitim dili Arapçadır ve Farsça medreselere 1703-1730 döneminde girmiş. Türkçe ise 1908'lere kadar girememiştir. Medreseler ile sıbyan mektepleri hepsi vakıflar tarafından idame ettirilmiştir.¹²

Enderun mektepleri ise saray çocuklarının okuduğı saray mekteplerindendir. Sarayda, orduda ve hükümet işlerinde çalışacak memurları, müstahdemleri yetiştirmiştir. Enderunlular okur-yazar oldukları gibi bir hüner ve sanat da öğrenirler; oda vazifeleri sonrasında yazı öğrenir, Kur'an okur ve hıfza çalışırlarmış. Devlet memurlarını yetiştiren bu okullarda eğitim 1908 inkılabına kadar devam etmektedir. Enderun-u Hümayun (Galatasaray Mektep ve Kütüphanesi) ilk olarak 1455 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Yenisaray'da açtırılmıştır. Tarihte zaman zaman kapatılıp medrese olarak kullanılan bu okulda okutulan derslere gelince; Arapça, Farsça, Kıraat, Hüsn-ü Hat ve Musikiden ibaret olup bunlardan başka savaşa yarayacak ok atmak, ciritbazlık ve silah

¹⁰ Çatakoğlu, M.Ş.(2002), Anadolu Selçuklu Dönemi İlmi Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmi Faaliyetlerine Tesiri Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.10

¹¹ Kaya. 1984: Kaya, Y. K. (1984), İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara, s.69.

¹² Ürekli, Yrd. Doç. Dr. Fatma, Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları, 385.

kullanmak gibi fenleri de öğrenirlerdi. Resim ve matematik de öğretiliyordu. (Baykal, 1953'ten aktaran Kaya: 1984: 69)

“Enderun okulları diğer eğitim kurumlarından özellikle medreselerden farklı olarak lâyük enstitülerdi. Bunun için; Enderun okullarında eğitim almış kimseler din, dil ve ırk dikkate alınmaksızın bilgi ve yeteneklerine göre Osmanlı siyasal sistemi içinde yerlerini alabiliyorlar, ya askeri lider ya da yüksek yönetici olarak görevlendiriliyorlardı. (...) Türk-Osmanlı toplumu; Avrupalıların şaşkınlıkla izledikleri bir eğitim sistemiyle, toplumdaki her türlü ayırıcı unsuru kaldırarak Eflatun'un devletine son derece yaklaşmıştı.¹³

İlhan Başgöz ve Howard E. Wilson'un belirttiklerine göre, Osmanlı imparatorluğuna 79 sadrazam, 39 kaptan-ı derya, 3 şeyhülislam ve Mimar Sinan gibi birçok değerli bilim ve sanat adamı yetiştiren Enderun mektepleri 18. yy.'dan sonra ayrıcalıklı grupların denetiminde özünü kaybetmiş ve 1908 devriminden sonra kapatılmıştır.¹⁴

Sıbyan Mektepleri, beş-altı yaşındaki kız ve erkek çocuklarına Kur'an okutmak ve namaz kılma usullerini öğretmek, biraz da yazı yazdırmak amacıyla hizmet vermiştir. Diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi ilköğretim mahallelerde cami ve mescidin yanında bulunan sıbyan okullarında yapıldı. Bunların amacı çocuklara Müslümanlığı öğretmektir. II. Mahmut döneminde bir fermanla çocukların usta yanına çırak verilmeyip mahalle okuluna verilmesini bildiriyor ve göndermeyenlerin kadılara bildirileceği duyuruluyordu. İlköğretimin temel amacı çocukları dünya işlerinin gereklerine değil, ahiret hayatına hazırlamak olarak görülmüyordu. Kuruluştan Kanûni devrine kadar, medreselerde ve ilmiye mesleğinde devamlı gelişme kaydedilmiş, fakat XVI. asrın ikinci yarısından itibaren medrese nizamında bir bozulma başlamıştır.¹⁵ Kanuni'den sonra başa geçen padişahlar, medrese ve ilmiye sınıfının ıslahına çalışmışlarsa da başarı sağlanamamış, bozulma ve usulsüzlükler devam etmiştir. İlmiye teşkilâtındaki ıslah çalışmaları, biraz farklı bir yaklaşımla daha sonraki asırlarda da devam etmiştir. I. Mahmut döneminden III. Selim dönemine kadar, yükseköğretim okulları olarak açılması düşünülen fen ve askerlik okullarına verilecek öğretimi alacak seviyede öğrenci bulunamıyordu. Bu yüzden bu okullara kırk, elli hatta altmış yaşlarında sakallı öğrenciler alınıyordu. Asıl teknik konulara gelmeden öğrencilere ilk ve ortaöğretime denk olacak bir öğretim verilmesi başlanmamıştı.¹⁶

Sultan III. Selim, hemen her konuda ıslahata girişirken, ilmiyeye önem ve öncelik vermeye gayret etmiştir. Ayrıca III. Selim döneminde batının büyük başkentlerine ikamet elçilikleri kurulmuş ve ilk Türk matbaası açılmıştır, bu sayede Arapçadan Türkçeye çeviriler artmıştır. Bu durum II. Mahmud'dan sonra Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid devirlerinde de küçük çapta bazı değişikliklerle aynen devam etmiştir.

¹³ Kaya, Y. K. (1984), İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara, 70

¹⁴ Kaya, Y. K. (1984), İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara, 71.

¹⁵ Antel, 1940: 441; Kodaman, 1980: 11'den Aktaran Akyüz K. (1999) Türk Eğitim Tarihi, 67-71

¹⁶ Berkes, N. (2003). Türkiye'de Çağdaşlaşma, 159.

XVIII. asrın başları her alanda bir yenileşme faaliyetini beraberinde getirmiştir. Bu yenileşmenin temelinde ise asıl matbaacılığın kurucusu olan Said Galip Paşa ve onun himayesinde bulunan İbrahim Müteferrika bulunmaktadır. Tabettiği Cihannüma ile modern astronominin unsurlarını getirmiş, Copernic ve Descartes sistemlerinden bahsetmiş, I. Mahmut'un cülusu senesinde yazdığı "Usûlü'l-hikem fi Nizâmü'l-ümem adlı Tanpınar tarafından Avrupalılaştırma hareketinin bir beyânnamesi olarak görülen bu eseriyle ordudaki yenileşmelerin de başlamasına sebep olmuştur.

XVIII. yy'ın ikinci yarısında hükümet kendi elemanlarını yetiştirmek için medreseler dışında eğitim kurumları açma yoluna gitmiştir. Bu durum hem eğitimde modernleşmenin hem de Türkçenin eğitim dili olmasının da başlangıcı olmuştur. Türkçenin, öğretim dili olarak kullanılma başlangıcı Deniz Harp Okulunun kurulması (Mühendis Hane-i Bahr-ı Hümayun) ile bilinmektedir. 1773'te Fransız asıllı Baron De Tott ve Cezayirli Hasan Efendi tarafından kurulan okulda Baron De Tott dersleri Türkçe olarak anlatmıştır. 1795'te Mühendishane-i Berri Hümayun açılır ve esas önceliği iyi subay yetiştirmek olan bu okullarla modern eğitim kurumlarının da temeli atılmış ve batıya dönük bir eğitim dönemi başlatılmıştır. III. Selim zamanında Kara Harp Okulunun kurulmasıyla eğitimin millileşme ve modernleşmesinde daha ileri gidilmiştir. Öğrenim dili Türkçe olmuş ve Fransızca ikinci dil kabul edilmiş; böylece ilk kez batı dillerinden biri Arapça ve Farsçaya rakip olmuş ve Türk eğitimi batılı kaynaklara yönelmiştir.

I. Mahmut devrinde XV. Louis ile anlaşamadığı için önce Avusturya'ya ardından Türkiye'ye gelen Comte de Bonneval adlı Fransız zabitanın riyaseti altında topçu sınıfının ıslahı için tedbirler alınır. "Ata tarihi'nin 1734'te Üsküdar'da açıldığını söylediği Hendesehâne onun ısrarıyla olur. Bu mektebin açılması garp teknik ve bilgilerinin memlekete girmesini zaruri kılar." (Tanpınar,1988: 48) III. Mahmut devri (1757-1773) ordudaki yenileşmelerle başlamıştır. Baron de Tott sütratçı ocağını kurmuş, tophane ıslah edilmiş, Mühendishane kurulmuş ve Baron burada verdiği derslerle Avrupa irfan ve tekniğini yurda getirmiş, böylelikle riyazî bilgiler etrafında yeni hareketler oluşmuştur. Modern astronomi de bu dönemde yurda girmiştir.

1826'da Yeniçerilerin ilgasıyla ulema sınıfı da etkisini kaybetmiş yeni bir ordu kurulmuştur. Yeni kurulan ordunun ihtiyaçlarından Harbiye mektebi açılmıştır. Harbiye'nin modern askeri okul oluşu hayli zaman almıştır. Bu okulda askeri talimlerin yanında din dersleri ve Arapça da okutuluyordu. 1846'dan sonra hendese, cebir, tamami ve tafazuli hesap, mahrutiyyat, fizik, mihanik, kimya, köprücülük ve balistik, ve Fransızca okutulmaya başlanmıştır. II. Mahmut zamanında yeni bilgi ve teknikler için ilim yerine fen terimi, fenlerle ilgili işler için de nafia **yararlı işler** terimleri kullanılmaya başladı. "Nafia, fen, maarif işlerinin hepsi 'yararlı işler meclisi'(Meclis-i Umur-u Nafia)nın alanı içine giriyordu." (Berkes,2003:158) Bu meclisin 1838'de hazırladığı raporda ilk kez ilk ve ortaöğretimle askeri amaçlarla da olsa kurulacak olan yüksekokullar arasında bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Rapor açılan Harbiye, Deniz ve Kara Mühendisliği gibi okullardaki

öğrencilerin bu fenleri anlayacak ilkel bilgilerden yoksun olduklarını bunun sebebinin de ilkeğitimdeki yetersizlik olduğunu açıklamaktadır. Bu raporu inceleyen Âskerî Şûra Dairesi ilkokullarda Türkçeden başka Tuhfe, Nuhbe, Subha-i Sübyan, Birgivi risalesi kitaplarının okutulmasını çok bulmakta, Kur'an ve tecvidi engellediğini öne sürmektedir. Raporu inceleyen Adalet Kuralları Meclisi Salâtin okulu denen büyük ilkokullarda Arapça'nın emsileden başlanılarak Binâ, Maksûd ve Nahiv'den Avâ mile kadar okunmasını İnşâ ve Lûgatin sona bırakılmasını uygun görür.¹⁷

Aynı dönemde ıslah edilen Mühendishane ve 1839'da son şeklini alan Mekteb-i Tıbbiye memleketin ihtiyacı olan Avrupa bilgisini taşırlar. Bu mektepler zamanla kütüphanelerini de oluşturur ve rüştiyelere doğru bir yöneliş başlar. Rüştiyeler açıldığı gibi Avrupa'ya da 150 kadar öğrenci gönderilir. Babıâli kalemleri ıslah edilerek birer mektep haline getirilir ve 1832'de Takvim-i Vekâyi tesis edilir ve ilk tedrisat zorunluluğu getirilir. Daha sonra Bahriye mektebi'nin açılması ve Bâbîâli Tercüme Odası'nın açılması II. Mahmut döneminin eğitim açısından önemli olaylarıdır.

Memur Okulları

18. yy.'ın sonlarından itibaren memur ihtiyacını karşılamak için memur okulları açılmıştır. 18. yy.'ın sonlarında açılan ve programı net olarak bilinmeyen bu kurumlar Enderun dışında Türkçe inşa, edebî güzel yazma gibi dersleri vermişlerdir. 1839'da II. Mahmut tarafından açılan bu okullar şunlardır:

Mekteb-i Maarif-i Adliye; Bab-ı Ali'ye vazifenin ehli adam yetiştirmek için açılmıştır. Sülûs, divanî gibi yazı şekilleri, İnşa, fennî, siyakat (not tutmada kullanılan yazı şekli), Sarf ve Nahv bilgisi, Vehbî'nin Tuhfe'si ve Gülistan tercümesi okutuluyordu ve Fransızca gramer, tarih, coğrafya gibi dersler veriliyordu.

Mekteb-i Ulûm-i Edebiye; memur olacaklara yanlışsız yazı yazma öğretmek amacıyla kurulmuştur.

Dar'ul Maarif; üniversiteye öğrenci yetiştirmek amacıyla kurulur. Okulu bitirenler memur olarak istihdam edilir. İmlâ ve İnşâ bu okullarda öğretilmesi gereken derslerin başında gelir.

Mekteb-i Aklâm; yine imlâ ve inşânın ön planda tutulduğu bir kurumdur.

Tanzimat Öncesi Dönemi

1-Bâb-ı Âli Mektebi: Osmanlı hükûmeti anlamına gelen Bâb-ı Âli, aynı zamanda ülkenin en önemli memur yetiştiren kurumu olarak iki dairesi bulunuyordu: Kethüda Bey Dairesi ve Divân-ı Hümayûn Kalemi. Bu iki daireye genellikle memur çocukları on iki yaşlarından

¹⁷ Berkes (2003), Türkiye'de Çağdaşlaşma s.160-161

itibaren devam etmeye başlar ve burada yazı çeşitleri ile bir konuyu kaleme alabilme ve ifade edebilme tekniklerini (ilm-i kitâbet) öğrenirlerdi. Memurlar çoğunlukla bu şekilde, uygulama içinde yetişen kimselerden tayin edilirdi. 2- Bâb-ı Defterî Mektebi: Devletin maliye işleri ile ilgili dairesi olan Bâb-ı Defterî içinde de bazı teknik, bürokratik bilgiler ve bu arada siyakat yazısı öğretilirdi. 3- Müslümanlara hizmet eden bu mekteplerin dışında, gayri müslimlere ait mektepler de vardı. Ayrıca her tebaanın eğitim kurumu ve uygulanan eğitim programları farklıydı.¹⁸

Böylece, bir tarafta Türk ve Müslüman tebaaya yönelik faaliyette bulunan sıbyan okulları ile medreseler gibi klâsik eğitim kurumlarıyla, XVIII. yüzyıldan itibaren açılan ve sayıları gittikçe artan modern eğitim kurumları, diğer tarafta ise azınlık ve yabancılara ait okullar faaliyetlerini sürdürmekteydi.¹⁹

Eğitimde İlk Yenileşme Hareketleri (1776-1839)

XVIII. asırda Avrupa’da ortaya çıkan endüstriyel gelişmeyi yakından takip edemeyen Osmanlı devleti, eski üstünlüğünü yitirip zayıflamaya başladı. Bu sebeple, eski gücüne tekrar kavuşabilmesi için, hemen hemen her sahada yeni düzenlemelere gidildi.

Takvim-i Vekayi ile Osmanlı dilinde ilk gazete çıkmış matbaanın ve kitabın yapamadığını yaparak Avrupa fikir hayatının takibine yön vermiştir. Avrupa’daki bilim ve teknikle ilgili haberler, yeniliklerle ilgili havadisler ilk sayılarda sık işlenen konulardandır. Ayrıca Babıali’nin dış ilişkilerle ilgili kurduğu Tercüme odası da 1821’den sonra yeni bir rol oynamaya başlar. Türk yönetimine karşı; Yunanlıların ayaklanmasına üzerine, 1821 yılında, hükümet Rum tercümanların yerlerini Türklerle doldurmaya karar verdi ve batı dillerinin öğretildiği bir Tercüme Dairesi kurdu. Askeri mühendislik okulundan bir profesör; bu dairenin, ilk öğretmeni olmuştu. Tercüme dairesi, kısa zamanda, batılılaşmış yöneticilerin ve aydınların bir eğitim merkezi haline geldi. Sonraları, reformist bir sadrazam olan Ali Paşa ve Fuat Paşa ilk eğitimlerini bu merkezden almışlardı.²⁰

Bu tarihte kurumun baş tercümanı olan Yahya Efendi Mühendishane’de öğretmenlik yaparak okulda kullanılacak Fransızca ve İtalyancadan kitaplar çevirmiştir. 1823’te baş tercüman olan İshak Efendi de Musevilikten Müslüman olmuş bir Mühendishane hocasıdır. İlk modern matematik kitabı olan dört ciltlik Mecmua-yı Ulum-u Riyaziye adlı eseri II. Mahmut zamanında basılmıştır.

¹⁸ Ürekli (2002),Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları, 383-4

¹⁹ Yaltıkaya, 1940: 446;Kodaman, 1980: 11-12;Hatemi, 1985, C. II: 502.

²⁰ İnalçık: 1964: 55’ten Aktaran Kaya (1984),İnsan Yetiştirme Düzenimiz, 75.

Bu hocaların başlattığı Tercüme Odasından zamanın ilk Avrupa dili öğrenmiş aydınları yetişir. Fransızcayla birlikte Fransız edebiyat ve düşünüşüyle tanışma başlar. Divan Edebiyatından Tanzimat edebiyatına geçiş de tercüme odası yoluyla olur.²¹

Askeri Tıp Okulları

18. yy'ın ikinci yarısında Arapça eğitim yapan medreseler yanında tıp okulları açıldı. 1806'da İstanbul tersanesi içinde bir tıp mektebi kuruldu. Bu mektep yalnız orduya değil bütün memlekete hekim yetiştirecekti. II. Mahmut döneminde başka bir askeri okul olan Tersane Tıbbhanesi 1827'de kurulmuştur. Tıbbhaneyi Âmire adıyla açılan okulun ardından 1828'de Cerrahhane açılır. Asıl tıbbiye'nin kuruluşu ise 1838'de bu iki okulun birleşmesiyle başlar.

“3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda eğitimle ilgili hiçbir madde bulunmamasına rağmen en radikal değişim ve dönüşümler eğitim alanında gerçekleşir. Sultan Abdülmecid'in tahta çıkmasının hemen ardından ve Mustafa Reşid Paşa'nın çabalarıyla, Tanzimat Fermanı ilan edilmiş ve yeni bir reform hareketine girişilmiştir.” (Ürekli,391)

Tanzimat Dönemi

Sultan Abdülmecit'in fermanı üzere maarif meseleleriyle uğraşacak olan bir Meclis-i Maarif-i Muvakkat teşkil edildi.²² “Öğretimin batıdaki gibi üç kademeli yapılması ve okulların yönetimini sağlamak üzere 1846'da meclis-i maarif-i umumiye kuruldu. Modern anlamda merkezi eğitim teşkilatının temeli atıldı.” (Gündüz, 2013, s. 67) 1849'dan itibaren Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'nin işleri de Mekâtib-i Umûmiye Nezareti'ne devredildi.” (Ürekli, 2002, s.392)

1847'den itibaren okuryazarlıktaki genel başarısızlığın giderilmesi ve mahalle mekteplerinin eğitim seviyelerini yükseltmek için bu okullarda Türkçe okuryazarlığı sağlayacak derslerin verilmesi kararı alınır fakat Meclis-i Maarif ve Mekatib-i Umûmiye'deki eğitim anlayışı farklılıklarından dolayı gerçekleştiremez. Bu dönemde alınan pek çok karar uygulanamaz. 1846'da kurulan Meclis-i Maarif-i Umûmiye yükseköğretim kurumu olarak darülfünun kurulmasını kararlaştırır, fakat bu karar da 18 yıl sonra uygulanabilir.ⁱ

Ayrıca yeni sanayi kolları ve toplumsal ihtiyaçlar için 1842'de Ebe Mektebi, 1847'de Baytar ve Ziraat Mektebi, 1845'te Mekteb-i Fünûn-ı İdâdi açılır.

²¹ Berkes (2003), Türkiye'de Çağdaşlaşma,177.

²² Ahmed Lutfi, 1328: 15-17; Antel 1940: 446; Unat, 1964: 18 Aktaran Ürekli, F. (t.y.). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Sosyal Bilimler Dergisi, 392

Mekteb-i Tıbbiye; Türk eğitim tarihinde Fransızca eğitim yapan ilkokuldur. Tıbbiyedeki Fransızca eğitimle birlikte aydınlar arasında yabancı dille eğitim tartışılmaya başladı. Tıbbiyenin ilk mezunlarından Hekimbaşı Salih Efendi 1865'te Tıbbiye nazırlığı sırasında dersleri Türkçeye çevirip okutacak Türk öğretmenler atanmasını sağlayarak ilk adımı atmış oldu. 1867'de bu tıbbiye içinde açılan Mekteb-i Tıbbiye'yi Mülkiye'de Türkçe eğitim başlamıştır. 1870'de Askeri Tıbbiye'de Türkçe eğitime başlanır. Aynı yıllarda Tıbhane-i Amire ve Cerrahname-i Mamura adlı tıp ve cerrahlik öğretimi yapan bu okulda Türkçe eğitim verilir ve Sarf, Nahiv, İmlâ, Kitabet, İnşâ dersleri ile desteklenir.²³

Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye; modern eğitim kurumlarından biridir. Tüm askerlik bilgileriyle beraber basit kelime yazımı ve imlâ bilgisi verilir.

Tanzimat Döneminde Rüştîyeler

1773'ten itibaren açılan modern askerî okullarda, öğrencilere başlangıçta Türkçe okuma-yazma öğretilmesi, burada hedeflenen öğretimi geciktirmekte ve seviyeyi düşürmekteydi. Çünkü sıbyan mekteplerinde bu açık kapatılamamakta ve böyle bir eksiklikle gelen öğrencilerin bu eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir. Bu sebeple, sıbyan mektepleri ile askerî okullar arasında yer alacak yeni bir okulun kurulmasına ihtiyaç duyuldu. Bunun için, ilkokuldan sonra çocukların devam süresi o zamanlar iki yıl olan bu okullara sıbyan mektebini bitirenlerle, tanınmış kimselerin veya devlet hizmetinde bulunanların çocukları seçilerek alınacaktı. Çocukların sıralarda oturup, sıbyan mekteplerindeki gibi teker teker değil, sınıf sınıf ders yapmaları öngörülmüştü.²⁴

Rüştîyeler: Mühendishaneler ve tıp okullarında öğrencilere önce Türkçe okuma yazma öğretiliyor bu durum da seviyeyi düşürüyordu. Bu okullara hazırlık olması için rüştîyeler açıldı. Öğrenciler sıbyan okullarından sonra bu okullara gidecekti. Bu okullarda Türkçe inşa, hat, sarf ve nahiv öğretilecek; ahlakî didaktik kitaplar okutulacaktı. "Fakat Tanzimat dönemine kadar bu alanda hiçbir gelişme olmadı. Sadece Sultan Ahmet Camiinde Adli Maarif Okulu adı altında bir ortaokul açıldı." (Berkes:2003: 161) 1846'da Cevdet Paşa'nın Kavaid kitabı da bu okullar için yazılmıştır. 1869 Nizamnamesi rüştîyeler için de yenilikler getirmiştir. Buna göre her beş yüz evli bir kasabada müslüman ve gayrimüslimler için ayrı rüştîye kurulacak, kızlar ve erkekler ayrı olmakla birlikte gayrimüslim okullara dil serbestliği tanınacaktır. Kız rüştîyelerinin programı daha da genişletilip Osmanlıca gramer, hat, inşa seçme metinler, tarih, coğrafya, aritmetik, defter tutma, resim, musiki, pratik bilgiler gibi dersler eklenecektir.

1839 yılında Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti adlı bir müessese kurularak, rüşdiye mekteplerinin idaresinin bir merkezde toplanması sağlandı.

²³ Ayrıca bakınız: Berkes (2003), Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 163-165.

²⁴ Akyüz, 1999: 129, Aktaran: Ürekli, 2002,s.389.

İlk açılan ortaöğretim kurumları olan ve kendine özgü yönleri bulunan rüşdiye mektepleri, Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'dir.

Bu dönemde, daha önce kurulmuş olan sivil ve askerî okulların daha iyi şartlar altında eğitim hizmeti verebilmesi için eksiklerinin tamamlanmasına ve iyileştirilmesine hız verildi. Nizamnamede rüştiyelerin üstüne üç yıllık öğretim yapacak ortaöğretim kurumları açılmasına karar verildi. Bir taraftan da ordu merkezlerinde ve İstanbul'da idâdî okulları açıldı. Türkiye'de ilk idadi, 1845 yılında ordu merkezinde açıldı. 1875'te askerî rüştiyeler açılincaya kadar idadi olmalarına rağmen rüştiye seviyesinde öğretim vermişlerdir.

Tanzimat Döneminde İdadiler

Bu okullarda mükemmel Türkçe kitabet ve inşa dersleri okutulacaktı. Nizamnamede öğretim dili belirtilmemekle birlikte Türkçe olacağı anlaşıyordu. 1890 ve 1892'de bütün programlar yeniden ele alınıp değiştirildi. Rüştiye ve idadilerde ana dili programları geliştirilip ders saatleri artırıldı.

Beş yıllık idadilerin müfredat programında Türkçe dersleri 1. sınıfta 5, 2. sınıfta 5, 3. sınıfta 4, 4. sınıfta 3 ve 5. Sınıfta 2 saattir. 25 farklı ders görülen idadilerde toplam ders saati 169 olup Türkçe dersleri 22 saate çıkarılmıştır.

İdadilerde kavaid programı çok genişti. Son sınıflarda bütün kavaid programının “Ber Tafsil Tekrarı” isteniyordu. Yöntem olarak da bilgilerin uygulanabilir olması özellikle isteniyordu. Tarif ezberletilmesinden saf-ı nazar edilip, kavaidin misallerle tefhim ve izahı edebiyat dersi programında ise, usul sanay-ı lafziye, maneviye, hayaliye, fikriye verilecek deniliyordu. İdadilerde Tahir Kenan'ın Kavaid-i Türki(1890)sinden -ki kendisi de, idadide öğretmendir-; edebiyat derslerinde Recaizade Mahmut Ekrem'in Talim-i Edebiyat, Muallim Naci'nin Islahat-ı Edebiye'sinin okutulması istenmiştir.

“Türkçe'nin öğretilmesi için yazılan Kavaid-i Osmaniyye (1851), bu alanda ilk çalışma kabul edilirken Kavaid-i Türkiyye(1875), Medhal-i Kavai, Belâgat-ı Osmaniyye, Tertib-i Kavaid-i Osmaniyye (1895) Türkçe ve Türk edebiyatının öğretimi alanında ilk örneklerdendir.”²⁵

Okuma dersi için Tezhib-i Ahlak, nafi malumatı müfid ve münasip hikayâtı havi bir kitap yüzünden okutulacak, okumada amaç bilgi almak olacaktır. Anlama inceleme çalışmaları henüz ayrıntılı bir yöntem kazanmamıştı. İmlâ dersleri bazı programlarda lügat dersi ile birleştirilmişti. Buna göre ezberletilmesi tavsiye edilen kelimelerin imlâsı ile birlikte öğretilmesi amaçlanıyordu. Son sınıflarda okutulacak kitabet dersinde ise, kelimelerin anlam ve kullanılışından söz ediliyordu. Sorulara önce sözlü sonra yazılı cevap verdirmek, tarif, tasvir, karşılaştırma yaptırmak, duyulmuş ve yaşanmış bir olayı hikâye ettirmek, mektup, tutanak, zabıt, arz-u hal yazı türlerini tanıtır yazdırmak, Istilahat-ı Resmîye,

²⁵ Çetin(2010), Dil ve Edebiyat Öğretim ve Yöntemleri,5.

Elkab-ı Resmiye çalışmaları yaptırmak bu okulların uygulamaları arasındadır. Yazılar derste yazdırılıp ders sonrası defterler toplanarak kontrol ettirilecektir. Öğrenciler iki defter tutacaktır. 1869 Nizamnamesine göre idadilerde okutulacak dersler şöyle belirtilmiştir: Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, Mebâdi-i İlm-i Servet-i Mîlel, Coğrafya, Tarih-i Umumî, ilm-i Mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter tutmak usulü, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim. ²⁶

Abdülaziz devrinde kurulan orta öğrenim okulları ile, meslek ve teknik okullarının ders programlarında, Türkçeye daima Arapçadan sonra yer verilmeye devam edildi. Ama bu okullar medrese dışında kurulmuş oldukları için, Türkçenin gelecekte gelişmesi için ümit vardı. Aynı devirde üniversitenin (Darülfünun) kurulması, ilim dili bakımından Türkçenin ne kadar geri kalmış olduğunu meydana çıkardı. ²⁷

Encümen-i Daniş

Tanzimat'la beraber eğitim hayatımızda kurumlaşma başlamış, böylelikle sistemli ve merkezi bir yönetimle birlik sağlanmaya çalışılmıştır. Yeni kurumlar başka kurumların da açılmasına ön ayak olmuştur. Bunlardan biri de 1848 yılında Reşit Paşa sadareti döneminde açılan Encümen-i Daniş'tir; maarif ve kültür işlerine bakacaktır. Bu kurum ilk olarak resmi olarak açılması kararlaştırılmış, hatta binası tamamlanmış ama açılmamış olan Darülfünun'da okutulacak derslerin kitaplarının yazdırılması maksadıyla açılmıştır. Hakikatte ise milletlerarası ilim ve fikir hayatıyla temasımızı sağlayacak bir akademi'dir. 1852'de Reşit Paşa'nın sadareten ayrılmasıyla rağbetini yitirmiş olan bu kurum 11 yıl daha çalışmalarına devam etmiş ve lüzumsuz masraf olarak görüldüğü için lağvedilmiştir. Tarih, coğrafya, riyaziye, iktisat, tabiat ilimleri ve yeni çağlar tarihine ait eserler basmıştır. Ayrıca Tıbbiye, Harbiye ve Bahriye okullarında okutulan Türkçede bir başlangıç olan ders kitapları, Abdullah Molla Efendi tarafından yapılan Buffon'un Tarih-i tabii tercümesi, Fuat ve Cevdet Paşaların beraber yazdıkları Kavâid-i Osmaniye Encümen-i Daniş'in çalışmaları arasındadır. ²⁸ Bu eser Encümen-i Daniş'in çalışmalarına bir mukaddeme gibi olmasını yanında encümenin dil ve imlâ hakkındaki kararlarına önceden cevap vermektedir. Ayrıca Tevarihü'-hülefa'nın son cüzünde Türkçe'nin hakiki vezninin hece vezni olduğunu iddia edecek kadar meselelere hâkimdir.

Encümen-i Daniş esas olarak okulların ve açılacak darülfünunun ders kitaplarını hazırlayacak, halkın genel eğitimi ile ilgili faydalı eserleri telif ve tercüme edecek ve Türk

²⁶ Akyüz (1999), Türk Eğitim Tarihi, 145.

²⁷ Karal (1994), Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TTK Yay., 59.

²⁸ Tanpınar (1988), 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, 144-146.

dilinin geliştirilmesine çalışacak, bir bilim akademisi olarak hizmet verecekti. 1862 yılına kadar hizmet veren kurulda Fransız Akademisi örnek alınmıştı.²⁹

Okullar derecelenmeye tabi tutuluyor ve sıbyan, rüşdiye, Meslek ve Teknik Okulları olmak üzere üç dereceye ayrılıyordu. Sıbyan okullarında müslim ve gayri Müslimlerin çocukları ayrı ayrı eğitim görecektir, diğerleri ise karma olacaktı. Sınıf geçmede imtihan usûlü getirilecekti. Ayrıca, devletin resmî dili ve ekseriyetin konuştuğu Türkçe öğretim dili olacaktı (Kodaman- Saydam, 1992: 478). Bu dönemde devlet milliyetçilik ve Osmanlı milleti oluşturma çabalarıyla eğitimde de belli bir politika yansıtmaktadır. Mülki idarede istihdam edilecek liyakatli memurların yetiştirilmesi (kaymakam, müdür gibi) amacıyla 1859'da Mekteb-i Mülkiye kuruldu.³⁰ Islahhane adıyla pratik sanat okulları açıldı. 1847 yılında yayınlanan ve kısmen uygulanan bir talimatname ile sıbyan mektepleri programında önemli dersler ve yenilikler getirilmiştir. Talimat, öğretim süresi dört yıl olan sıbyan mekteplerinden sonra, iki yıl olan ve yeni kurulan rüşdiye mekteplerini de zorunlu öğretim kapsamına almış, böylece altı yıl süreli zorunlu öğretimi getirmiştir.³¹

1856 Islahat Fermanında Tanzimat'tan farklı olarak eğitimle ilgili maddeler de yer alıyordu. Fakat bunlar daha çok azınlıklara kendi okullarını kurma, tüm diğer okullara da gidebilme hakkı verdiği gibi eğitimi denetlemek için kurulacak maarif meclisine de girebileceklerdi. Bu sebeple eğitimin bir devlet politikası içinde yürütülmesi ve kontrol edilmesi gerekiyordu. Bu gereklilikle 15 Mart 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti tesis edildi ve böylece eğitim çalışmaları için hükümet içinde ilk defa bir eğitim bakanlığının temeli atılmış oldu. Nezaretin görevlerini belirten lâyhaya göre, askerî okulların dışında kalan bütün okulların yönetim ve denetimi nezarete ait olacaktı.³²

Bu gelişmenin ışığında birtakım yeni cemiyetler kuruldu. Bunlardan ilki, Münif Paşa'nın önderliğinde kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'dir (1861). Görevi ise, dinî ve siyasi meseleler hariç olmak üzere, her türlü bilim ve tekniğe dair kitap ve makale telif ve tercüme etmek; belirli günlerde temel bilimlerde ve yabancı dillerde halka açık dersler vermek, ilmî danışmanlık hizmetleri yapmak, cemiyet merkezinde bir kütüphane açarak okuyucuların hizmetine sunmaktır. Osmanlı idaresinin ilk Türk bilim dergisi olan Mecmua-i Fünûn bu kurum tarafından neşredilmeye başladı.³³

Gösterilen çabalarla okuma yazma bilenlerin sayısı artmış dolayısıyla halk eğitimi için birçok çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Takvim-i Vekâyi'den sonra, 1840'ta Ceride-i Havâdis, 1860'ta Tercüman-ı Ahvâl gibi gazete ve dergiler çıkartılmış hatta bu gazetelerden Ceride-i Havâdis halkı gazete okumaya alıştırmak için bir yıl bedava dağıtılmıştır. Bunların dışında

²⁹ Tarih-i Lütüfi 1267/1850-51 senesi Teşkil-i Encümeni Dâniş, Aktaran Gündüz: 2013: 376-377.

³⁰ Antel, 1940: 448;Koray, 1991: 111'den Aktaran Akyüz, 1999: 140-41.

³¹ Akyüz (1999), Türk Eğitim Tarihi, 140-41.

³² Unat, 1964: 22;Kodaman- Saydam, 1992: 478, Ayrıca bakınız: Gündüz, 2013, 69.

³³ Kodaman, 1980: 45, 46;Bilim, 1984: 29; İhsanoğlu, 1992: 378-380.

Kıraathane adında yeni bir kurum 1864'te açılmış kahvehaneye benzeyen bu kurumda halk yerli ve yabancı gazete ve dergileri burada takip edebilmiştir.³⁴

Osmanlı aydınlarının cemiyetleşme sahasındaki en başarılı teşebbüsü, 1865'te Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'yi kurmaları olmuştur. Kuruluş maksadı, Osmanlı memleketinde tıp biliminin yayılması ile Fransızca olan tıp eğitiminin Türkçe yapılmasıydı. Cemiyetin ilk büyük hizmeti, 1866'da Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye içinde açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de Türkçe tıp eğitiminin gerçekleştirilmesin yönelik faaliyetidir. 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in Fransa'ya yaptığı ziyaretin ardından, Fransız projesinde ileri sürülen tavsiyelere uygun olarak Mekteb-i Sultani diğer bir adıyla Galatasaray Sultanîsi açıldı (1868).

Okulun eğitim süresi beş yıldır; fakat bilgi seviyesi çok düşük olan öğrencileri yetiştirmek maksadıyla üç yıllık hazırlık sınıfı da olmak üzere 8 yıl öğrenim görülmekteydi. Okulun kuruluş modeli Fransız liselerine çok benzemekteydi, yönetici ve öğretmenlerin çoğu Fransız idi. Öğretim, Türkçe konular dışında Fransızca yapılmaktaydı.

Sultaniler

Bu terim ilk defa Galatasaray'la gerçek anlamıyla ilk liseye verilen Mekteb-i Sultani ismiyle ortaya çıkmıştır. Bab-ı Ali'nin öğretim dilinin Türkçe olmasını istemesine rağmen çeşitli baskılarla bu okulun öğretim dili Fransızca olmuştur. Ancak Türkçe dersi de vardır. Sultaniler, İdadilerin üstünde olan okullardı. Bu okullar Fen-Edebiyat olarak iki kola ayrılırdı. Her iki kolda da Lisan-ı Osmani dersi okutuluyordu. Sultanilerde Türkçe ve edebiyat programının idadilere göre biraz değiştirildiğini görüyoruz. Bu programda Türkçe'nin Kavaid'e göre öğretilmesi isteniyordu. Girit'teki bir örneği dışında, İkinci Meşrutiyet'e kadar başka sultani açılmamıştır.³⁵

Türk eğitim tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan ve önemli kararları ihtiva eden 1 Eylül 1869'da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Şura-yı Devlet Maarif Dairesi tarafından hazırlanmıştır. Eğitim hem bir devlet politikası ve hem de genel bir hizmet olarak kapsamlı bir biçimde ilk defa ele alınmaya başlandı. İlk defa vilayetlerde maarif teşkilatı kurulması kararlaştırıldı.

Yayınlandığı 1 Eylül 1869 tarihinden itibaren birçok hükmü uzun süre yürürlükte kalan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, medrese dışındaki örgün eğitimi düzenleme ve geliştirme amacıyla hazırlanan yasal bir belgedir. Bu belgede örgün eğitimin merkez ve taşra yönetim kademeleri gösterilmiş, örgün eğitim ilk, orta, yüksek şeklinde derecelendirilmiş, üniversite, erkek ve kız öğretmen okulları, özel okullar ve tüm okulların ders programları belirtilmiş, öğretmenlik bir meslek olarak düzenlenmeye çalışılmış, eğitimin mali yönü ele alınmıştır.

³⁴ Akyüz (1999), Türk Eğitim Tarihi, 168-69.

³⁵ Ergin(1977), Türk Maarif Tarihi 1-2, Eser Matbaası, İst.

Türk eğitim tarihinde eğitimde düzenleme ve geliştirmeye, en kapsamlı biçimde, ilk kez Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gidilmiştir. ³⁶

Nizamnamenin hazırlanmasında zamanın Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy'un etkisi büyük olmuştur. Fransız etkisi sebebiyle **yerli** sayılmayan nizamnamenin uygulanması ise II. Abdülhamit'e 1881'e uzanmıştır. Nizamnamenin eğitim amacı dünyevi bilgilerin genç kuşaklara aktarılmasıdır. II. Abdülhamit döneminde nizamname İslami bir eğilimle uygulanmıştır.

Bu belgede, merkezî maarif teşkilatı şu şekilde düzenlenmiştir: 1- Maarif-i Umumiye Nezareti. 2- Meclis-i Kebir-i Maarif. a) Daire-i İlmiye b) Daire-i İdare 3-Tahrirat Kalemi 4- Muhasebe Kalemi.

Yayımlanan belgeye göre okullara getirilen yeni statü şöyleydi: Sıbyan okulları, rüştiyeler, idadiler, darülfünun, muallim mektepleri, yabancı okullar.

Meşrutiyet Dönemi Nizamnamede Açılması Öngörülen İdadiler

İmkânsızlıklar yüzünden, uzun bir süre açılmamıştır. 1873 yılına gelindiğinde, İstanbul'da bir idadî açılabilirdi. 1875'te de Mora'da ve aynı yıl Darülmuallimin içinde birer idadî tesis edilmişti (Kodaman- Saydam, 1992: 485). Tanzimat devri sonlarına doğru memleket dâhilinde ancak sekiz idadî açılabilmişti. " (Bilim, 1984: 35). (Ürekli: 400) Darülfünun kurma çalışmaları da tekrar ele alınarak Dârülfünun, Edebiyat, Hukuk, Mühendislik bölümleriyle 20 Şubat 1870'te eğitime başladı.³⁷

Nizamnamede ayrıca erkek ve kız muallim mektepleri ve kız rüştiyeleri açılması kararı vardı. Bu okullardan ilki Darulmuallimin-i Âli'ye ise üniversite düzeyinde açılmış bir kurumdur. İlk müdürü de Ahmet Cevdet Paşa'dır. Edebiyat-ı Osmaniye, Edebiyat-ı Arabiye, Edebiyat-ı Farsiye, Usul-i Terbiye ve tedris gibi dersler okutulmaktaydı. Bu okul 1924'te Yüksek Muallim Mektebi'ne dönüştürülmüştür. Darülmuallimat, bayan öğretmen yetiştirmek için 1847'de açılmıştır. Farsça, Kavaid-i Osmanî ve Müntehabat, Usul-i Tedris gibi farklı dersler vardır.

Darülmuallimin, 1848'de Ahmet Cevdet Paşa tarafından kurulmuştur. Erkek okullarına öğretmen yetiştirmek üzere kurulmuş ve ilk nizamnamesini Ahmet Cevdet Paşa hazırlamıştır. Nizamnamede öğrencileri okula sınavla almak, öğretim yılını uzun tutmak ve haftanın beş günü devam zorunluluğu getirmek, öğretimi ve sınavları ciddi yapmak, mezuniyet puanına göre atanmak gibi maddeler içeren nizamnamede okulun süresi de üç yıl olarak belirtilmekteydi. Türkçe öğretmenleri için ayrı bir program yoktu. Lisan-ı Osmanî Kavaidi, Arapça ve Farsça derslerinin yanına 1877'den sonra program biraz değiştirilerek İnşâ, Rik'a gibi dersler eklenmiştir. "Öğretmen yetiştiren bu okullarda Lisân-ı Osmanî,

³⁶ Gündüz (2013), Modern Eğitimin Doğuşu ve Alternatif Paradigmalar, Bayburt Üni. Eğitim Fak. Dergisi, 72-73.

³⁷ İhsanoğlu (1992), Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri, 150. Yılında Tanzimat, 415.

Kavaid-i Lisân-ı Osmanî veya Kavaid-i lisân, Lisan-ı Osmanî ve imlâ, Belagat-ı Türkiyye ile çeşitli adlar altında güzel yazı dersleri vasıtasıyla Türkçe gramer ve edebiyat dersleri okutulmaktaydı.³⁸

Tanzimat döneminde, eğitim alanında teşkilatlanmaya başlanılmış ve birçok yeni okulların açılmasıyla birlikte, kurulan merkezî eğitim teşkilatının taşrada da şubeleri kurulmuştur. Yeni okulların açılması, Avrupa. ya öğrenci gönderilmesi, öğretmen ihtiyacının karşılanmaya çalışılması, modern eğitim-öğretim programlarının düzenlenmesi, Türkçeye önem verilmesi (mesela bu dönemde Mecmua-i Fünûn Türkçe olarak yayınlanmaktaydı) gibi hususlarda önemli mesafeler alındı.

I. Meşrutiyet Kanun-i Esasî'nin ilanı ile başlayan ve iki yıl kadar süren I. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında en önemli dönüşümler bir anayasa olan bu belgeye eğitimle ilgili aşağıdaki hükümlerin girmesidir:³⁹ 1876 tarihli Kanun-i Esasî'nin üç maddesi eğitimle ilgilidir. Bunlardan ilk ikisi özel öğretime, üçüncüsü ilköğretim zorunluluğuna ilişkindir.⁴⁰

Sultan II. Abdülhamit'in en başarılı olduğu alan eğitim olmuştur. Eğitim kurumları bütün ülkeye yayılırken kalite de yükseltildi ve programlar modern konuları kapsayacak şekilde yeniden gözden geçirildi. Türkçe öğretime ağırlık verildi. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak üzere fakir öğrencilere burs tahsis edildi. Taşradan gelenler için yatılı okullar açıldı. Eğitim çalışmalarının hepsi bundan ibaret değildi; mevcut okullara yeni yüksek ve mesleki okullar eklendi. Bunlar arasında hukuk, güzel sanatlar, ticaret, mühendis, baytar, polis, gümrük okulları ve geliştirilmiş yeni bir top okulu bulunmaktaydı. 34 Dârülfünun da yeniden düzenlenerek 1900 yılında eğitime başladı.⁴¹

Sultan Hamit'in her alanda başarılı olmasının ve modernleşme hareketinin yaygınlık kazanmasının sebeplerinden biri iyi yetişmiş bir kadro ve danışmanlarla çalışmasıdır. "Sultan'ın danışmanları devlet ve toplumun pratikte ve teoride modernleşmesini en üst düzeyde sağlamış ve önderi olmuş kişilerdir. Bu konuda Ahmet Cevdet Paşa, Tunuslu Hayrettin Paşa, Küçük Sait Paşa önde gelenlerdir."⁴²

Meslek ve sanat okulları açılmış ve özel eğitim okulları açılmış. İdadi ve rüştiyelerin sayısı artırılmış özellikle kız rüştiyeleri üzerinde durulmuş, ekonomik nedenlerle ilköğretim üzerinde çok durulamamıştır. Okullar, öğretmenler ve programlar denetim altına alınmış ve yeni fikirler engellenmeye çalışılmıştır. Yetiştirilmek istenen insan tipi insan tipi, Tanzimat'ın "Osmanlılık" idealine bağlı, dindarlık, itaatkârlık, Padişah Abdülhamit'e sadakat

³⁸ Çetin (2010), Dil ve Edebiyat Öğretim ve Yöntemleri, s.5.

³⁹ Akyüz (2011), Türk Eğitim Tarihi, Pegem Yayınları, Ankara, 223-224.

⁴⁰ Akyüz, 2011 Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler, Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 29, s.16

⁴¹ Karataş, Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma, Sosyal Bilimler Dergisi, s.239

⁴² Gündüz (2013), Modern Eğitimin Doğuşu ve Alternatif Paradigmalar, Bayburt Üni. Eğitim Fak. Dergisi, 72-73

özellikleri güçlendirilmeye çalışılan bir insan tipidir. Eğitimin amaçları, ders kitapları, programlarda buna özen gösterilmiştir.⁴³

Programdan hayata dönük bazı dersler çıkartılıp din kültürü dersinin saatleri artırılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa 1879'da Adliye nâzırı olur ve 1880'de Mekteb-i Hukuk'u açar. Bu okulda Usûl-i muhakeme-i hukukiye ve Belâgat-i Osmaniye derslerini verir.⁴⁴

Maarif Nezareti, 1894-1895'ten itibaren, ülke çapında eğitim istatistikleri yayımlamaya başlamış ve yine ilk kez 1898-1904 yılları için Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye adıyla, ülke çapında önemli eğitim, öğretim yıllıkları yayımlanmıştır. Bu belgeler, ülkenin eğitim durumunu rakamsal olarak ve topluca gösterdikleri için, eğitim sorunlarının daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesine yardımcı olmuştur.⁴⁵

Birinci Meşrutiyet ve İstibdat devirlerinde Türkçe üzerine tartışmalar Türkçülük doğrultusunda ilerlemiştir. Bu doğrultudaki çalışmalarıyla Şeyh Cemalettin Afgani öne çıkmıştır. "Ulusçuluk dışında saadet yoktur. Dilsiz ulus olmaz." tezinden hareketle Türk dili çalışmaları üç dalda gelişmiştir: "1-Türkçenin öz köklerinin Arapça ile bir ilgisi bulunmadığını göstermek,

2-Halkın anlayacağı suretle geliştirmek,

3-Türk edebiyatını Arap ve Fars etkisinden koparıp batılı fikirlerden de yararlanmak suretiyle bağımsızlığına kavuşturmak."(Kara,1994: 74) Bu alandaki çalışmalar Arapçasız ve Farsçasız bağımsız bir Türk edebiyatı ümidini güçlendirmiştir.

2. Meşrutiyet Meclisli siyasal düzene dönüş için Anayasanın tekrar yürürlüğe konduğu 23 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine kadar geçen zamana II. Meşrutiyet, veya daha çok kullanılan şekliyle, sadece, Meşrutiyet dönemi denir. Siyasî hayat ve fikir hareketleri birden canlanmış, yayın özgürlüğüne kavuşma yanında, özellikle Balkan Savaşları, aydınları toplumsal sorunları ve dertleri acımasız bir dille ortaya koymaya itmiştir.

2. Meşrutiyet, özellikle Balkan Savaşlarından (1912-1913) sonra, toplumda eğitim konularına ilgi artmış, âdeta herkesin "gözü açılmış, eğitim işleri yalnızca Maarif Nezaretinin işi olmaktan çıkmıştır.⁴⁶

Tartışılan başlıca eğitim sorunları ve eğitim akımları şunlardır: a) Politik akımlar (Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük, Batıcılık, Sosyalizm) ve eğitim, b) Millî ve kültürel eğitim, c) Seçkinler eğitimi-kitle eğitimi, d) Anglo-Sakson eğitimi (eğitimde pragmatizm), e) Toplumu kurtarıcı öğretmen görüşü, f) Kızların eğitimi, g) Halk eğitimi, h) İş, üretim, köy ve çevre eğitimi, i) Eğitimde çocuktan hareket ve j) Beden eğitimi (Ergün, 1996)Bu dönem

⁴³ Akyüz, (2011), Türk Eğitim Tarihi (M. Ö. 1000-M.S.2011), Pegem Akademi Yay., s.17

⁴⁴ Tanpınar (1988), 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İst.,s.164

⁴⁵ Akyüz, (2011), Türk Eğitim Tarihi (M. Ö. 1000-M.S.2011), Pegem Akademi Yay., s.17

⁴⁶ Satı, 1334: 654-665'den Aktaran Gündüz (2013)

eğitim akımları genellikle batı kaynaklıdır. Seçkinler eğitimi akımının temsilcisi Emrullah Efendi'dir. Kitle eğitiminin önde gelen savunucusu da Satı Bey olmuştur. Çocuktan Hareket Akımı İsmail Hakkı ve Sabri Cemil ile temsil edilmiş; İş Okulu akımı temsilcisi Edhem Nejat'tır. Kültür Eğitimi Ziya Gökalp ile tanınmıştır.⁴⁷

Bu dönemde sistemsiz de olsa bütün çağdaş düşünceler Türkiye'ye aktarılmaya çalışılmıştır. Eğitim düşüncesi alanında gerek batıdan gelen süreli yayınlar gerekse de Avrupa giden yabancı öğrenciler ve araştırmacıların eser ve makaleleri, Bulgarcadan çevrilen eserler vs. pedagoji denilen kavramı Türkiye'ye en iyi şekilde yansıtmaya fırsatı bulmuştur.⁴⁸

Meşrutiyet döneminde, Pestalozzi, Frobel, Montessori gibi batılı eğitimcilerin görüşleri ve yöntemleri, telif ve çeviri eserlerle çok daha iyi tanınmaya başlamıştır. Dönemin aydınlarında eğitim düşüncesi somut bir gereklilik ilerleme değil de felsefi özlemler olarak mevcuttu. Pozitivist düşünce ve bilimsellik vurgulanmış; Batılı aydınların pozitivist-materyalist eserleri tercüme edilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Osmanlı okullarında yaygınlık kazanan pozitivist düşünce Cumhuriyet'in eğitim felsefesinin temelini oluşturmuştur. Tanzimat ve 2. Abdülhamit Dönemi eğitimi 2. Meşrutiyet eğitimine; 2. Meşrutiyet dönemi eğitimi de Cumhuriyet eğitimine zemin hazırlamıştır. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Latin Harflerine geçiş bu dönem aydınları tarafından tartışılmıştır.⁴⁹

II. Meşrutiyet'in aydınları eğitimde millilik ve toplumculuk idealini savunmuşlar bu da yine Cumhuriyet eğitiminin temel felsefesi olmuştur. Cumhuriyet'te eğitim alanında yapılan inkılapların tamamı 2. Meşrutiyet döneminde ya dile getirilmiş ya da tartışılmıştır. Yine 2. Meşrutiyet'in Batıcı ve Türkçü aydınları Cumhuriyet dönemi eğitim ideolojisinin oluşmasında etkili olmuşlardır.

Kızlar için ilk kez bir lise ile bir yükseköğretim kurumu açılmıştır.⁵⁰ İnâs Darülfünûnu 1915 açılmıştır. (Gündüz, 2013: 105) İlk defa Aksaray'da 1911 yılında Ahmet Rıza Bey'in girişimleriyle İnâs İdadisi (Kız Lisesi) açıldı. İlk resmî anaokulları bu dönemde açılmış, okul öncesi eğitimde ilk ciddi adımlar atılmıştır. 1913 yılında Darülmuallimât'a bağlı olarak ana sınıfı faaliyete geçti. Eğitimde drama ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır.

Medreselerin ıslahı için fikirler ve teşebbüsler yaygınlaşmıştır. Programlara sosyal, siyasal muhtevalı, hayata dönük bazı dersler girmiştir. 1910'da Medâris-i İlmiye Nizamnamesi hazırlanarak Fizik, Kimya, Astronomi, Geometri, Kozmografya, Tarih, Coğrafya vb fen ve mühendislik fakültesi dersleri medreselere getirildi.

⁴⁷ Gündüz (2013), Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler, Doğu Batı Yay., 115-6.

⁴⁸ Ergün, II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri, 1908 –1914, Ankara 1996, s. 41.

⁴⁹ Gündüz (2013), Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler, Doğu Batı Yay., s. 117-8.

⁵⁰ ÖZTÜRK, (1993), 1908-1928 Yılları Arası Ortaöğretim (İdadi ve Sultani) Müfredat Programlarının Muhteva ve Amaç Bakımından Değerlendirilmesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Medreselerin ıslahı adına yeni medreseler de açılmıştır: Medresetü'l Kuzat, Medresetü'l Mûtehassısın, Medresetü'l Vaizin.

II. Meşrutiyet döneminde medreselerin yanında eğitim veren fakat bir takım zıtlıkları ve çatışmaları da olan tekke, zaviye ve tasavvuf eğitimcileri de varlıklarını korumak ve kendilerini geliştirmek için dergi ve gazeteler çıkarmaya başlamıştır. (Gündüz, 2013: 109)

Emrullah Efendi bu dönemin en önemli simalarındandır. Sâtı Bey maarif ıslahında ilkokullardan başlama fikrini savunurken, Emrullah Efendi üniversiteden başlama görüşünü ileri sürüyordu. Emrullah Efendi'nin bu görüşüne eğitim tarihinde **Tuba Ağacı Nazariyesi** denir. Emrullah Efendi, eğitimin yetişmiş insanlarla gerçekleşebileceğini, yetişmiş kadrolar olmadan hiçbir is yapılamayacağını vurgulamıştır. Bunun için de önce eleman yetiştirme yolunu seçmiştir. Onun hazırladığı “Tedrisat-ı iptidaiye Kanun-u Muvakkati” (Geçici ilköğretim Kanunu), geçici başlığını taşımasına rağmen Cumhuriyet yıllarında da birçok maddesi yürürlükte kalmıştır. Emrullah Efendi, bu yasa tasarısının gerekçesinden (“Esbâb-ı mucibe lâyihası”) anlaşıldığına göre, ilköğretim sistemini Fransa örneğine göre kurmak istiyordu.

Bu kanun ilköğretim okullarının meccani (parasız) ve zorunlu olduğunu hükme bağlamıştır. Parasız öğretiminde ilk kabul edildiği kanun da bu olmaktadır. 1913'te hazırlanan ve 1960'a kadar yürürlükte kalan Maârif-i İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati bu alandaki en önemli yeniliktir.⁵¹ Geçici İlköğretim Yasasının en dikkati çeken yanı, zorunlu öğretim süresinin uzatılmasıydı. İlkokulların öğretim süresi hemen her yerde iki katına çıkarılıyordu. Her ibtidaiyeye bir rüşdiye eklendiği gibi, okul bittikten sonra dört yıl daha okula devam zorunlu tutuluyordu.⁵²

İkinci Meşrutiyet devrinde rüştiye okulları da ilköğretim içinde yer almış ve ilköğretim ibtidâiye ve rüştiye olmak üzere iki kola ayrılmıştır. 1913'te yayımlanan programa göre "genel ilkokullarda öğretim üç devreye ayrılmıştı: 7-8 yaşları 'devre-iptidaiye', 9-10 yaşları 'devre-i mutavassıta' ve 11-12 yaşları 'devre-i âliye'⁵³olarak isimlendirilmişti. Ayrıca iki öğretmen iki sınıflı ilkokulların ders programına göre Türkçe Lisan-ı Osmanî-Kıraat 6 saat, 3 saati ortak, sarf kıraatte işlenecek şekilde ayarlanmıştır. 1914'te Darümuallimin'in öğretmenlerinden kurulu komisyon tarafından çalışılarak tekrar bir program hazırlanmış ve bu programda dersler Kıraat ilk iki sınıfta 3 saat, son dört sınıfta ikişer saat imlâ; ilk sınıf hariç birer saat ezber, ilk iki sınıfta olmamak üzere 1 saat yazı, sarf ve nahiv dersleri ayrı şekilde gösterilmiştir.

İkinci Meşrutiyet döneminde Rüştiyelerin amacı ise hükûmete katib yetiştirmek olup ders programlarının esasını yazı öğretimi teşkil etmektedir. Emrullah Efendi'nin 1910'da meclise

⁵¹ Gündüz (2013), Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler, Doğu Batı Yay.,s.103.

⁵² Ergün (1996), Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi-1:Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları, A. K. Ü. Anadolu Dil- Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, s. 8.

⁵³Ergün, 2009: 200

sunduğu kanunla bu okullar ibtidailerin yüksek kısmına dahil edilmiştir. 1911'de rüştiye okullarının ilk yılında okutulacak dersler şunlardır: Kur'an-ı Kerim, Ulûm-u Diniye, Türkçe, Kıraat, Malumat-ı Fenniye, Arabî, Hesab, Malumat-ı Medeniye, Tarih, Coğrafya.⁵⁴ Diğer sınıflarda bazı dersler farklı olmakla birlikte bu minval üzeredir.

Meşrutiyet'te Ortaöğretim ve İdadiler

Bu dönemde Osmanlı eğitiminin en çok en esaslı değişmeye uğrayan kurumlarıdır. Beş yıllık ve yedi yıllık idâdiler vardı ve pek çok idâdi adlı okul sultani'ye çevrildi. O dönemde ortaöğretimde İdadiler ve Galatasaray Sultanisi mevcuttur. Daha sonra Lise Teşkilatı diye yeni bir ortaöğretim kurumu açılmıştır. Beş yıllık idadiler ilk üç yılı rüştiye, kalan iki yılı da idadi öğretime ayrılmıştı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yeni program yapılmış, idadi programlarına Tarih-i Umûmî, Malumat-ı Medeniye gibi dersler konulmuştur. Yedi yıllık idadilerin ilk üç yılı rüştiye, kalan dört yılı da idadi öğretimi yapıyordu. Ders programlarına gelince, beş yıllık idadilerin ilk iki sınıfında Türkçe 5 saat, her yıl bir saat azalarak işlenecekti. Usûl-u Defteri, Arabî, Fransızca, Ziraat, İlm-i Eşya, Coğrafya, Tarih vb. dersler de ayrıca ders saatleri Türkçeden az olmak şartıyla sıralanmaktadır. İkinci Meşrutiyet döneminde yedi yıllık idadiler iki aşamalı bir çalışmayla sultani veya liseye çevrildiler. İlk aşama Emrullah Efendi'nin girişimleriyle oldu.⁵⁵

Emrullah Efendi'nin amacı devletin tüm vatandaşlarının faydalanabileceği, ortak eğitim öğretim alabilecekleri bir öğretim kademesi oluşturmaktır. İlköğretim seviyesinde bunun zorluğunu görünce idadilerde amacını gerçekleştirme yoluna gitti. 12 vilayet idadisini İstanbul'daki Mekteb-i Sultani şekline çevirmek istedi⁵⁶ Bu okulların yönetmeliği 3 Ekim 1910'da hazırlandı. Okullar eski şekline benzediği için bir buçuk ay sonra yeniden değiştirildi. Bakanlık bu kurduğu okullara sultani diyordu. Yedi yıllık idadilerin müfredat programında ise Türkçe ilk yıl 6 saat, ikinci yıl 5, üçüncü yıl 4, dördüncü yıl 4, beşinci yıl 3 saat şeklinde yer almakta son iki yıl ise Türkçe dersine yer verilmemektedir. Kalan yedi yıllık idadiler hakkında da 1913 Nisan'ında Sultaniye çevrilme kararı alındı.⁵⁷

İdadi öğretiminin dili de bu dönemde tartışma konusu oldu. 1910 yılında Arnavutluk'taki dil ve harf sorunu, 1913 yılında da Arap vilayetlerindeki öğretim dili sorunu idadi okullarını da içine aldı ve kendini kabul ettirdi. Arapça öğretim sancak idadilerinde yapılacak, diğer idadi ve sultanilerde öğretimin temeli Türkçe olacaktı ama bazı derslerin Arapça verilmesi öngörülmekteydi.⁵⁸ Bakanlık 1910'da yeni sultanileri lise adıyla açmıştır. Hazırlanan

⁵⁴ Ergün (2009) 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi yay. 2009. s.210

⁵⁵ Ergün, 2009: 220.

⁵⁶ Ergün, 2009: 220.

⁵⁷ Ergün, 2009: 221.

⁵⁸ 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi yay. 2009. S.263-273.II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri; Prof. Dr. Mustafa ERGÜN: 223.

programa göre ders programında lise 1. devre için Türkçe ilk yıl 3, ikinci yıl 3, üçüncü yıl 2 saat olarak işlenecekti. Ayrıca yeni lise programlarında tabiat bilimlerine ayrılan ders saatleri azaltılmış, dil dersleri matematik ders saatleri ise artırılmıştır. Hatta yabancı dil öğretmeni bulunursa ikinci devre ikinci ve üçüncü sınıfta Tabiiye ve Riyaziye derslerinin Fransızca okutulacağı da eklenmişti.

Lise ikinci devre ders programında Türkçe ikişer saatken Fransızca her sınıfta üçer saat gözükmektedir. Emrullah Efendi'nin bakanlığı sırasında hazırlanan tasarıya göre ortaöğretim sultaniye ve idadi diye ikiye ayrılıyordu. Bu yasa tasarısına göre sultanilerin binaları devlet tarafından yapılacak malzemeleri devlet tarafından sağlanacak yani sultaniler devlet himayesine geçecekti. Emrullah Efendi sultanileri ilk defa 1910 yılında 12 yerde birden açmıştı. İki devreye ayrılan bu okulların ikinci devresi de fen ve edebiyat şubelerine ayrılıyordu. 1913 yılında sultanilerin birinci devresinde Türkçe, Lisan-ı Osmani adı altında ilk iki yıl 5, son iki yıl 4 saat olarak; ikinci devresinde ilk iki yıl iki şubede de 4 ve 3, son yıl fen şubesinde 3, edebiyat şubesinde 5 saat olarak yer alıyordu.

Meşrutiyet'te Sultaniler

İlk defa Galatasaray'ında kurulmuş olan bu okulun adı olan sultani 1869 nizamnamesinden sonra ortaöğretimin üst sınıfları olarak açılacak olan okulların genel adı olmuştur. "İdadilerden ayrı bir okul olarak sahneye çıkan ve öğrenim süresi beş yıl olan Galatasaray Sultanisi Türk eğitim sisteminin ilk lise deneyimidir. Kuruluşundan 1912 yılına gelinceye kadar çeşitli huzursuzluklar yaşayan Galatasaray Sultanisi, bu yıl Fransız liselerinin 1902 programı örnek alınmak suretiyle yeni bir program ve yeni bir sistemin uygulandığı kurum olarak görülür." (Çetin, 2010:5)

Bu okulların açılması da yayılması da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra olmuştur. Mekteb-i Sultani ayrı, Mekâtib-i Sultaniyeler ayrı, Kız Liseleri ayrı olarak ele alınmalıdır. Mekteb-i Sultani çeşitli karışıklıklar yaşamış, tüm bunları düzeltebilmek için 1908'de Emrullah Efendi okulun müdürlüğüne getirilmiş, ardından Tevfik Fikret müdürlük yapmış okulu bir düzene koymuştur. Salih Zeki Bey müdürlüğü döneminde 1911'de mezuniyet töreninde yaptığı konuşmada program bakımından fen kısmında Avrupa programlarının uygulandığını, Türkçe kısmı için ise bir heyet kurup program hazırlattığını ilkinin bu yıl birinci sınıfa uygulayacağını söylemiştir. Ders programında da Türkçe'nin ilk yıl 4, ikinci yıl 2 saat, sonraki yıllarda 3 saat olarak yer alması uygun görülmüştür. Fransızca ise 6 yıl boyunca 6 saat olarak gözükmektedir.

Mekâtib-i Sultaniyelerde ise yine Emrullah Efendi sayıları 70'i geçmiş taşra idadilerini ıslah etmeye çalışmıştır. Hem öğrenci sayısını, öğretmen sayısını artırmaya çalışmış hem de yabancı ve gayrimüslimleri bu okullara çekmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla ve yabancı dillerini geliştirmek için bu yeni sultanilerin müdürlerini Osmanlı, yardımcılarını da Fransız

veya İsviçreli olarak planlamıştır. Yeni sultanilerin ilk iki sınıfında Tarih-i Tabii ve Riyaziyyat dersleri Fransızca, kalan dersler Türkçe olacaktı. 1910 Eylülünde bir Komisyon kuruldu.⁵⁹

Balkan ve I. Dünya Savaşları ve bunların yol açtığı felaketler, Meşrutiyet dönemi eğitiminin gelişmesini önleyici temel nedenler arasında yer almıştır. Kadınlar devlet dairelerinde memur olarak çalışmaya, böylece, kırk yıldır bazılarının yaptığı “öğretmenlikten” başka hizmetlere de geçmeye başlamışlardır. Ayrıca II. Abdülhamit döneminde yetişen ilk kadın romancı Zafer Hanım, Makbule Leman (1865-1898), Leyla Hanım (1850-1936), Fatma Âliye Hanım (1862-1936), Batılı anlamda ilk pedagoji kitaplarından birinin (Usûl-i Tâlim ve Terbiye) yazarı olan Ayşe Sıdika ve Şair Nigar Hanım görüş ve uygulamaları ile II. Meşrutiyet’in öncü isimlerinden olmuşlardır. Kadın sorunları ve eğitimi kadın yazarlar tarafından farklı görüşteki gazete ve dergilerde tartışılmıştır. İslamcı bir kimlikle yayın yapan Sebilü’r-Reşad dergisinde Fatma Latife, Fatıma Zehra, Muhsine gibi yazarlar; İçtihat dergisinde Şair Nigar, Fatma Âliye ve Lâli; Türk Yurdu dergisinde Halide Edip kadın ve eğitimi, kadının toplumdaki yeri ile ilgili yazılar yayımlamışlardır. Yine bu dönemde feminizm ve kadının toplumsal hak ve sorumlulukları tartışılmaya başlanmıştır. Dönemin dergilerinde nisâiyyât (kadınlar) köşelerine yer verilmeye başlanmıştır.⁶⁰

Sonuç

Kaynaklara bakıldığında eğitim tarihimizi en başından ele alan çalışma çok azdır. Çalışmalar genellikle belli bir dönemi ele almakta ya da Tanzimat döneminden başlatılmaktadır. Yaptığımız nitel çalışma hem bu açıdan hem de dil ve edebiyat açısından genel bilgiler vermektedir. Dönem boyunca farklı kimliklerde farklı kurumlarda birbirinden önemli gelişmeler eğitim ve edebiyatımız açısından önem taşımaktadır. Hem programlar hem ders kitapları hem de kurumlar başlı başına çalışma konusu olacak niteliktedir; dolayısıyla belli bir çerçeveden bu bilgilere yer verilmiştir.

Eğitim ve edebiyat siyasi hayattan, toplumdan ve devrinden etkilenecek biçimlenen kavramlardır. Askeri okullarla başlayan modernizm, yayınlara, programlara da yayılmış; hem Satı Bey’in hem Emrullah Efendi’nin gayretli çalışmalarıyla rüştiyeler, idadiler ve sultaniler kurum olarak eğitim sistemimizde yer almıştır. Ayrıca karma eğitim, okul öncesi eğitim, öğretmenlik, bir meslek olarak, ele alınmaya başlanmış, ilköğretim zorunlu hala getirilmiştir.

⁵⁹ 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi yay. 2009. S.263-273.

II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri; Prof. Dr. Mustafa ERGÜN: 228.

⁶⁰ GÜNDÜZ, (2007), II. Meşrutiyet’in Klasik Paradigmaları, İçtihad, Sebilü’r- Reşat ve Türk Yurdu’nda Toplumsal Tezler, Lotus Yay., s. 106-7

1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşu eğitimimizi tek bir merkezi sistemde topladığı gibi eğitim yönetim kademelerinin illerde yerleşmesini de sağlamıştır. 1869'da yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Türk Milli Eğitiminin amaç ve kazanımlarının yer aldığı ilk yasal belge niteliğindedir.

II. Meşrutiyet dönemi en hızlı değişim ve dönüşüm yaşanan süreç olarak dil ve edebiyat öğretimini de etkilemiştir. Hippolite Tainne'in edebî tenkitçiliği hem edebiyatçılarımızı etkilemiş hem de programlarda yer almıştır. Edebiyat sanatın bir alt dalı olarak özellikleriyle ilk ünitelerde işlenmeye başlanmış; eser incelemeleri ve bu incelemede kullanılacak yöntemler, dönem dönem kıraatta okutulacak eserler ve yazarlar tek tek programlarda belirtilmiştir. Bu programlara uygun ders kitapları basılmıştır. Örneğin "1912 programının en dikkat çekici yönü, Estetik ve Sanat konusuna başlı başına ve ayrıntılı biçimde yer vermesi, Edebiyat Tarihini metodik bir yaklaşımla medeniyet tarihi içinde bölümlemesi, Türkçenin tarih ve sosyal şartlar içinde geçirdiği değişimi, edebi eserlerin oluşumundaki etkileri (coğrafya, sosyal çevre, iktisadi ve siyasi hayat, aile, inançlar, ahlaki ve sanatsal etkiler, vb.) ile incelenme ölçütlerini ortaya koyması, batılı ve bilimsel bir yaklaşımın göstergesidir." (Işıksalan, 1998, s.198)

Menemenlizâde Mehmet Tâhir'in idadi ve mülkiyede okuttuğu Osmanlı Edebiyatı (1896), Süleyman Fehmi Edebiyat (1325/1909), Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın sultaniler için hazırladığı Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı, A. Reşid'in mekteb-i sultanî için hazırladığı Nazariyyat-ı Edebiye'si (1912), Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyat-ı Edebiyye Dersleri (1916) bu dönemin yeni programlara uygun olarak hemen ilk akla gelecek ders kitaplarıdır.

II. Meşrutiyet döneminde devletin resmi okullarında artık millî bir eğitim verilmesi çalışmaları başlamıştır. Öğretim dilinden ders kitaplarına, öğretmen yetiştirmeden teftişe kadar yeni Türk eğitiminin temelleri bu dönemde atılmaya başlamıştır.⁶¹

Kaynaklar

- Ahmed Cevdet Paşa, Sultan Abdülhamid'e Arzlar, Haz., Yusuf Hallaçoğlu, Babıali Kültür Yay., İst., 2014
- Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Yay., Ank., 2014
- Akyüz, Y. (2011), Türk Eğitim Tarihi, Pegem Yayınları, Ankara, 223-224.
- Akyüz, (2011), Türk Eğitim Tarihi (M. Ö. 1000-M.S.2011), Pegem Akademi Yay., s.17
- Baykal, İ.H.(1953) : Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul
- Berkes N. (2003) , Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yay. İst.

⁶¹ 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi yay. 2009. S.263-273. II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri; Prof. Dr. Mustafa ERGÜN.

- Cemiloğlu, Mustafa(2013), Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi, Aktüel Yay. Ank. ÇANTAY, G. (1992), Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Atatürk Kültür Kurumu Yay. Ank.
- Cevdet Paşa, Tezâkir, Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ank., 1953
- Çetin(2010), Dil ve Edebiyat Öğretim ve Yöntemleri,5.
- Ergün (1996), Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi-1:Medreselerde Okutulan Dersler Ders Kitapları, A. K. Ü. Anadolu Dil- Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, s. 8.
- Ergün (2009)II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri, 100. yılında II. Meşrutiyet-Marmara Üniversitesi katalog.marmara.edu.tr/muyayinevi/YN771.pdf
- II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/3091/2644>
- Ergin (1977), Osman, Türk Maarif Tarihi 1-2, Eser Matbaası, İst.
- Gündüz, M. (2007), II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları, İçtiha, Sebilü'r- Reşat ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler, Lotus Yay. Ank.
- Gündüz (2013), Modern Eğitimin Doğuşu ve Alternatif Paradigmalar, Bayburt Üni. Eğitim Fak. Dergisi,72-73
- Gündüz (2013), Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler, Doğu Batı Yay., Ankara,115-6
- Gündüz, H.B. ve Beşoluk, Ş. Türk Ortaöğretim Sisteminde Mesleki ve Genel Eğitim İkilemi - DergiPark dergipark.gov.tr/download/article-file/115568
- Güneş, İhsan(2012), Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler: Programları ve Meclisteki Yankıları, 1908-1923, Türkiye İş Bankası, İst.
- Işıksalan (1998)<http://dergipark.gov.tr/otam>, Sayfalar 177 – 223.
- İhsanoğlu, E. (1992), Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri, 150. Yılında Tanzimat, Ankara, s.397-439
- İnan, A.(1986), Tarihte ve Bugün Şamanizm/Materyaller ve Araştırmalar, s. 72. Karakuş, İ. (2000), Türkçe Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi, Sistem Ofset Yay. Ank.
- Karal (1994), Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TTK Yay.,
- Kavcar, C. (1999), Edebiyat ve Eğitim, Engin Yay., Ank.
- Kavcar, C. (1974), II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim 1908-1923, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay. Ank.
- Köprülü M.F.(2002) "XIII. Asırda Marâğa Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar", Belleten, VI, S.23-24, 212; Haydar Hammat, a.g.e. , 31. Anadolu Selçuklu Dönemi İlmi Faaliyetleri Ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmi Faaliyetlerine Tesiri, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karataş, Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma, Sosyal Bilimler Dergisi, www.sbd.aku.edu.tr/V1/skaratas.pdf, s.239
- Öztürk, F.(1993), 1908-1928 Yılları Arası Ortaöğretim (İdadi ve Sultani) Müfredat Programlarının Muhteva ve Amaç Bakımından Değerlendirilmesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- ŞANAL, M., Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışlarına Kadar Olan Süre İçerisinde Medreseler, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/17.htm
- Şapolyo, E, B. (1972), Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Güven Matbaası, Ank.
- Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Tanpınar, A.H.(1988) 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İst.

-
- Taşdemir, E. (2001), Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar, Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi, Sayı 10
- Uygun, S.(2007), Eğitimin Tarihsel Temelleri, Eğitim Bilimine Giriş, Maya Akdemi Yay., Ank.
- Ülken, H. Z.(2010), Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay. İst.
- Ürekli F. (2002), Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları, journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol02_Issue03_2002/251.pdf
- Yalçın, A.(2013) Geleneğimizde Topluma Hizmet, Topluma Hizmet Anlayışında Vakıf ve Vakıf Kurumları, Topluma Hizmet Eğitimi, And. Ün. Yay. Ank.
- Yücel, H,A. (1994) Türkiye’de Orta Öğretim, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
-